

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**ДВОКРАПКА В КОНТЕКСТІ ЗНАКОВО-ПУНКТУАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДІАХРОНІЧНИЙ ТА СИНХРОНІЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Магістерська робота
студентки VII курсу
українського відділення
філологічного факультету
заочної форми навчання
Виграновської Ірини Андріївни

Науковий керівник – доц., к.ф.н. Кутня Г.В.

Львів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДВОКРАПКА В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ВІХ РОЗВИТКУ ПУНКТУАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ДІАХРОНІ	7
1.1. З історії становлення світової пунктуації	7
1.2. Історичні витoki української пунктуації	11
1.3. Розвиток пунктуації у правописних студіях ХХ століття	18
Розділ 2. ВИКОРИСТАННЯ ДВОКРАПКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	32
2.1. Аналіз двокрапки як пунктограми	32
2.1.1 Двокрапка в контексті функціонально-стилістичних принципів вживання пунктуаційних знаків	32
2.1.2 Використання двокрапки в простому реченні	37
2.1.3 Використання двокрапки в складному реченні	40
2.1.4. Використання двокрапки у реченнях з прямою мовою	49
2.1.5. Двокрапка в контексті індивідуально-авторської пунктуації	51
2.1.6. Двокрапка в текстах різних стилів мовлення	54
2.1.7. Двокрапка в назвах	57
2.2. Характеристика двокрапки як елемента знакових систем	59
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70

ВСТУП

Термін «пунктуація» походить від латинського «punctum», що в перекладі означає «крапка». Він вживається у двох значеннях: 1) правила розстановки розділових знаків; 2) самі розділові знаки¹. Загальновизнаною є думка, що розділові знаки вживаються на письмі для членування тексту. Розділові знаки – це та частина графічної системи мови, основне призначення якої – полегшити розуміння тексту.

Цей розділ правопису привертав до себе увагу багатьох вчених, хоч і до сьогодні залишається ще малодослідженим. Аналізом проблеми вживання розділових знаків у писемних пам'ятках та стародруках займалися В. Ващенко², В. Німчук³, М. Пещак. Історію їх виникнення вивчали: Н. Андрощук, Л. Булаховський⁴, Н. Гуйванюк^{5,6}, А. Загнітко⁷, І. Огієнко⁸, І. Савченко⁹.

¹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тарасенко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

² Ващенко В. С. Граматика Мелетія Смотрицького. – Українська мова в школі, 1957 р., № 3, С. 27-33.

³ Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства [Електронний ресурс] / В. В. Німчук. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm>.

⁴ Булаховський, Л. А. Українська пунктуація: (розділові знаки) : посіб. для філол. ф-тів унів. – Київ.; Львів : Рад. шк., 1947. – 72 с.

⁵ Гуйванюк Н. Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 6 : Збірник пам'яті Кирила Галаса. – С. 299–305.

⁶ Гуйванюк Н. В. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації // Слово – Речення – Текст : Вибрані праці. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. – С. 486–492.

⁷ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – 662 с.

⁸ Огієнко І. Нариси з історії української мови : Система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Видання друге / І. Огієнко. – Накладом товариства «Волинь» Вінніпег, Канада. – 1990. – 216 с.

⁹ Савченко І. С. Історичні витоки української пунктуації // Київська старовина. – 2006. – № 5. – С. 58–65.

Художні функції та стилістичне використання пунктограм були предметом зацікавлення О. Бандури¹⁰, В. Ващенко, А. Загнітка. Особливості становлення пунктуаційної термінології досліджували Н. Москаленко, І. Огієнко, принципи української пунктуації були в полі зору Л. Булаховського, А. Бурячка, Н. Гуйванюк, Н. Мозгової¹¹ та К. Шульжука¹².

Розділовими знаками називають «графічні знаки, які використовують на письмі між словами або групами слів для позначення змістового завершення окремих відтінків тексту, а також для синтаксичного та інтонаційного членування мовлення». Система сучасної української мови налічує 10 знаків пунктуації, а саме: крапку, крапку з комою, три крапки, двокрапку, кома, знак питання, знак оклику, тире, лапки й дужки. Розділові знаки виконують дві функції: відділяють (розділяють) одну частину від іншої на межі речень та виділяють слова, словосполучення (частину тексту) у межах речення (звертання, вставні і вставлені конструкції, відокремлені і уточнюючі члени речення тощо).

Відповідно розділові знаки поділяють на дві групи: віддільні (роздільні) – одиничні і видільні – парні. До роздільних розділових знаків належать крапка, знак питання, знак оклику, кома, крапка з комою, двокрапка, тире тощо. До видільних: дві коми, два тире, дужки, лапки.

У контексті знаково-пунктуаційної системи увагу привертає двокрапка. Це розділовий знак у вигляді двох крапок (:), розташованих одна під одною, що використовується у простому реченні та безсполучниковому складному реченні в пояснювально-роз'яснювальній функції.

¹⁰ Бандура О. М. Художні функції поетичної пунктуації // Українська мова та література. – № 46 (62). – 1997. – С. 12.

¹¹ Мозгова Н. І. Синтаксичні принципи правопису та його реалізація під час оформлення професійних документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.donduet.edu.ua/docs/vestnik/2006/Vest_gum_2\(30\)_2006/SPM/mozgova.doc](http://www.donduet.edu.ua/docs/vestnik/2006/Vest_gum_2(30)_2006/SPM/mozgova.doc).

¹² Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

В українській лінгвістиці двокрапку в синхронічному та діахронічному аспекті досліджено недостатньо, що і визначає **актуальність** наукової роботи.

Мета роботи – всебічний аналіз двокрапки в ролі розділового та діакритичного знака, на матеріалі речень із текстів різних стилів мови. Для реалізації мети ставимо такі **завдання**:

- відстежити використання двокрапки в діахронічному аспекті, зокрема оглянути історію становлення двокрапки на різних етапах розвитку пунктуаційної системи;
- порівняти правила, які стосуються використання двокрапки у правописах різних років;
- охарактеризувати використання двокрапки у сучасній пунктуації;
- встановити взаємодію граматичного, смислового й інтонаційного принципу у функціонуванні двокрапки;
- проаналізувати використання авторської двокрапки у художніх текстах;
- розглянути двокрапку не лише як розділовий знак, а як і діакритичний.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному аналізі двокрапки в контексті знаково-пунктуаційної системи мови, характеристиці місця та стилістичної ролі розділового знака в текстах різних стилів.

Об'єктом дослідження є правописи різних років, зокрема чинний правопис 2019 року, історичні джерела, які фіксують інформацію про двокрапку і знакові системи мови; речення різних стилів мовлення із використанням двокрапки.

Предметом дослідження – є знак двокрапки в різних мовних одиницях, зокрема реченнях.

Матеріалом для аналізу послужили речення, у яких використано двокрапку, виявлені на основі опрацювання наукових текстів, підручників з української мови, посібників, пунктуаційного словника-довідника та художніх творів, а також правописи різних часів та граматики, у яких є оцінка двокрапки. Тут і надалі використовуємо такий наскрізний поклик для тих позицій джерельної бази, які взято з відповідної наукової літератури.

Джерельну базу сформовано на основі речень із підручників української мови для 9 класу^{13, 14, 15} та українського правопису 2019 року¹⁶. Опрацьований матеріал становить 150 одиниць.

Основним методом роботи є описовий. Також у роботі використано методи: порівняльний та зіставний (для порівняльно-зіставного аналізу двокрапки з іншими розділовими знаками, при характеристиці авторської пунктуації), метод трансформаційного аналізу (в розмежуванні двокрапки та інших розділових знаків, зокрема тире).

Відповідно до мети і завдань робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

¹³ Авраменко О. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олександр Авраменко. – К. : Грамота, 2017. – 160 с. : іл. ISBN 978-966-349-616-0.

¹⁴ Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний – К. : Генеза, 2017. – 272 с.

¹⁵ Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – Харків: Вид-во «Ранок», 2017. – 240 с.

¹⁶ Український правопис. – 2019. – 282 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

РОЗДІЛ 1. ДВОКРАПКА В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ВІХ РОЗВИТКУ ПУНКТУАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ДІАХРОНІЇ

1.1. З історії становлення світової пунктуації

У V ст. до н.е. з'являються перші свідчення про вживання розділових знаків. Драматург Еврипід позначав на зміну мовця в діалогах гостроконечним знаком, що походить від лямбди (<), філософ Платон інколи закінчував розділи своїх книжок знаком, що нагадує сучасну двокрапку.

З іменем Арістотеля, що жив у IV ст. до н. е., пов'язана поява першого розділового знака. Це був *параграфос* – коротка горизонтальна риска знизу біля початку рядка. Цей знак вживали, щоб вказати на зміну смислового значення, і на новий достатньо великий за обсягом розділ тексту. Також Арістотель винайшов систему трьох крапок: крапка знизу – кома, яку ставили в кінці короткого відрізка мовлення; крапка згори – *periodos* – ділила текст на більші відрізки, а крапка посередині – *colon* – на середні.

Батьком пунктуації (інтерпункції) Олександрійської доби вважають грецького математика Арістофана Візантійського (260 – 180 до Хр.), що впорядкував першу систему розділових знаків, до якої входили три знаки: *distinctio* – крапка вгорі, *distinctio media* – крапка посередині рядка і *subdistinctio* – крапка внизу рядка, підкреслюючи їхнє інтонаційне навантаження та смислову функцію.

Арістофанова пунктуаційна система з невеликими змінами була сприйнята римлянами й дожила аж до часу Карла Великого (768–814 рр. н. е.), коли латинське письмо запровадило досконалішу систему розділових знаків¹⁷.

Уважають, що саме Арістофан винайшов більшість пунктуаційних знаків, напр., дефіс для написання складних слів, похилу риску, яку ставили біля слів з нечітким значенням. Саме Арістофан уперше почав використовувати знак

¹⁷ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 284.

наголосу (цей діакритичний знак помилково відносили до системи розділових знаків, і ця традиція у деяких мовах трималась аж до ХХ ст.)¹⁸.

Трохи пізніше (VII ст.) Ісидор Севільський описав оновлену версію системи Арістофана. Він переставив крапки за висотою відповідно до довжини паузи, яку вони позначали. Більше за те, Ісидор першим пов'язав пунктуацію зі змістом тексту. «Нижня» крапка, яка отримала назву *subdistinctio*, позначала не просто паузу. Її ставили за граматичними правилами, що дуже нагадували використання сучасної коми. У той час як «верхню» крапку, або *distinctio finalis*, почали ставити наприкінці речення¹⁹.

Автором нової системи вважають найславетнішого вченого VII ст. Алкуїна (735–804 рр.), англійця за походженням. Він уживав перетинку (кому) у сполученні з крапкою – однією чи двома (; або), знак оклику і знак питання (графічні накреслення двох останніх знаків відрізнялися від сучасного)²⁰.

Латинська система розділових знаків лягла в основу пунктуації західноєвропейських мов. З грецькою традицією вживання графічних знаків членування письма тісно пов'язана пунктуація слов'янського, зокрема руського, письма.

Рукописи IX–X ст. свідчать про те, що для грецьких рукописів характерне вживання крапки внизу рядка, крапки посередині рядка, двокрапки, що передавала значення крапки, крапки з комою. Кінець уривка чи його частини передавали на письмі грубою крапкою, хрестиком, чотирма крапками²¹.

Середина XV ст. знаменувалась появою нової системи розділових знаків, яку започаткували італійські типографи. Відомо, що венеціанський типограф

¹⁸ Кочан І. М. Історія української пунктуації. – *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 2019. – С. 145.

¹⁹ Там само. – С. 145.

²⁰ Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. – Варшава, 1927. – 216 с.

²¹ Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. – Варшава, 1927. – С.199.

Альдо Мануцій (Aldo Manucci, 1513) зробив спробу застосувати в друкарській практиці систему розділових знаків в обґрунтованому вигляді, окресливши перші пунктуаційні норми²². На думку І. І. Огієнка, “альдини не дають чогось зовсім нового, – вони послуговуються тими саме знаками, що були й до них в ліпших грецьких рукописах, тільки надають їм певну послідовну систему”²³.

Один із представників альдинської академії Ніколас фон Вілк у 1462 році написав трактат про пунктуацію, до складу якої включив креску (лінію з нахилом справа наліво), двокрапку, крапку, знак питання, дужки і крапку з комою. Його система була реалізована при друкуванні Нового Завіту в перекладі Лютера (1523 р.). Альд Мануцій після докладного аналізу наявних знаків пунктуації перевагу надавав крапці, двокрапці, дужкам, знаку питання, креску замінив на кому, розмежував велику крапку і малу, вживаючи після першої велику літеру, а після другої – малу²⁴.

Альд Мануцій Молодший (1547–1597 рр.) продовжив справу упорядкування правописної системи, започатковану його дідом – видавцем і типографом, ученим-гуманістом епохи Відродження. У 1566 році Венеціанська друкарня відкрила світ праці дев’ятнадцятилітнього продовжувача династії Мануціїв “Orthographiae ratio”, у якій була подана система розділових знаків (крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, дужки, знак питання), що запанувала в Європі аж до XVIII ст.²⁵.

У слов’янських типографіях венеціанська система пунктуації освоюється повільно, поступово. Український першодрукар, росіянин Іван Федоров, приміром, уживання розділових знаків обмежив мінімально: у Львівському

²² Булаховський Л. А. Українська пунктуація. – Київ-Львів: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1947. – С. 64.

²³ Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. – Варшава, 1927. – С. 200.

²⁴ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. – С. 286.

²⁵ Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. – Варшава, 1927. – С. 200.

виданні «Апостола» (1574 р.) використав лише крапку й кому, в «Острозькій біблій» (1580 р.) послугувався трьома знаками – крапкою, комою й крапкою з комою²⁶.

²⁶ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 286.

1.2. Історичні витоки української пунктуації

У перших рукописних книгах засвідчено найпримітивнішу систему розділових знаків (крапку, крапки в різних комбінаціях), вона використовувалася в нечленованому на окремі синтаксичні одиниці тексті, і вживалася на основі інтонаційного принципу, оскільки знаки були переважно засобом ораторського мистецтва, вказували на характер пауз, темп мовлення тощо²⁷.

Із розвитком книгодрукування ускладнено систему пунктуаційних знаків, а внаслідок цього виникла потреба називати нові закономірності оформлення писемного мовлення, що мало вже членовану форму. Історія теоретичної розбудови питань пунктуації позначена зародженням і розвитком трьох різних поглядів на природу пунктуації. По-перше, розділові знаки розглядають як показники синтаксичної будови мовлення; по-друге, бачать у розділових знаках відображення ритму та інтонації; по-третє, вважають знаки пунктуації засобом яснішого вираження смислу²⁸.

Наприкінці XVI ст. та впродовж XVII ст. пунктуаційна система збагачується, засвоюючи італійські традиції, завдяки появі «Лексиса...» Лаврентія Зизанія (1596), «Грамматіки славенския правильное синтагма» Мелетія Смотрицького (1691 р.), «Лексикона словеноросского» Памви Беринди (1627 р.) і т. д. Автор граматики церковнослов'янської мови М. Смотрицький, наприклад, використовував шестичленну знакову систему: крапку посередині і внизу рядка, кому, креску у функції сучасної коми, двокрапку при перерахуванні та у функції сучасної крапки з комою, крапку з комою у функції знака питання й сучасної двокрапки, дужки для виділення вставлених конструкцій. Вживає двокрапку в разі, коли думка висловлена не вся, а лише її

²⁷ Савченко І. С. Принципи української пунктуації: традиції й нове розв'язання проблем / І. С. Савченко. – Черкаси. – С. 97.

²⁸ Зелинский В. Указатель (систематический и алфавитный) при расстановке знаков препинания. – М., 1892. – С. 86.

частина, однак частини речення більш самостійні, ніж при розділенні комою²⁹.

В окремому параграфі другого розділу «О точках» Лаврентій Зизаній говорить про 6 розділових знаків: кома, двокрапка, підстильна (крапка з комою), з'єднувальна (-дефіс) і крапка. В основі цих знаків Зизаній поклав смисловий принцип: закінченість чи незакінченість висловлювання. Крапку ставили в кінці закінченого цілого. Інші знаки – кому і крапку із комою – уживали в середині речення для відокремлення. Його заслуга в тому, що він намагався визначити місце кожного знака в тексті³⁰.

У творчій спадщині Климентія Зіновієва, приблизно датованій періодом між 1700 і 1708 рр., знаходимо традиційний для кінця XVII – початку XVIII ст. розділові знаки: крапку, кому, крапку із комою, двокрапку, крапки. Популярна в його доробку двокрапка, по суті, є універсальним знаком, оскільки її використано для відокремлення другорядних членів речення, вжито між частинами складних речень, перед однорідними членами без узагальнювальних слів та з ними, для виділення звертань, у функції сучасної крапки з комою тощо³¹.

У кінці XVII ст. простежуємо вільне вживання нових розділових знаків: тире, лапок і трьох крапок. Їх вводили письменники, які хотіли передати багатство ритмомелодики народного мовлення. У творчості І. Котляревського майстерно поєднано традиційні розділові знаки з новими, напр.: *Пошили сині всім жупани, Наспід же білії каптани, – Щоб був козак, а не мугир; Для куль – то галушки сушили, А бомб – то з глини наліпили, А слив солоних – для картеч;*

²⁹Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 286.

³⁰ Кочан І. М. Історія української пунктуації. – *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 2019. – С. 145.

³¹ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 286.

Коли пішком – то марш шувльгою, Коли верхом – гляди ж, правою, Щоб шкапа скочила вперед (І. Котляревський, «Енеїда») ³².

Ще один етап розвитку теоретичної думки, щодо становлення й розвитку пунктуації, пов'язаний з іменами І. Давидова і Ф. Бусласва. Концепцію І. Давидова загалом можна схарактеризувати як систематизацію попередніх пунктуаційних правил, хоч він включає в систему розділових знаків дефіс («знак єднальний») і наголос («надрядковий наголос»), прагнучи на цій основі об'єднати загальноконцептуальне тлумачення системи розділових знаків з їхньою адекватністю подібним системам знаків у музиці тощо ³³.

Упродовж XVIII–XIX ст. на українську пунктуацію та орфографію мали дуже сильний вплив традиції російського письма. Це пов'язано із графічно-алфавітною реформою Петра I в 1708 році, унаслідок якої в Україні поширилася “гражданка”, та заборонаю Петра I в 1720 році випускати у світ україномовну друковану продукцію.

У середині XVIII ст. в Росії набула популярності восьмичленна система розділових знаків, представлена М. В. Ломоносовим у праці «Российская грамматика» (1755 р.). Ця система включала: 1) розділові знаки, що вживалися в середині речення (кому, крапку з комою, двокрапку); 2) знаки кінця речення (крапку, знак питання, знак здивування, тобто сучасний знак оклику); 3) знаки, які визначають межу висловлюваної думки (вміщувальний знак, що відповідав сучасним дужкам); 4) рядкові розділові знаки (єднальний знак, тобто рисочка). У М. В. Ломоносова не знаходимо лапок, тире і крапок. Лапки стали популярними у зв'язку з виходом у світ “Письмовника” М. В. Курганова (1809 р.). О. О. Барсов, учень М. В. Ломоносова, у рукописній граматиці, датованій

³² Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – С. 839.

³³ Соболев Л. І. Актуалізація проблеми становлення системи пунктуаційних знаків : походження, статус, функції // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 7. – С. 125.

1797 роком, уводить тире (мовчанку), зірочку або хрестик для приміток і параграф³⁴.

Створена під впливом «Российской грамматики» М. В. Ломоносова «Грамматика малоросійскаго наречія» О. О. Павловського (1818 р.) не мала відомостей про синтаксис і пунктуацію, оскільки вчений не помітив відмінностей у синтаксичній будові російської та української мов, а отже, й відмінностей у вживанні розділових знаків³⁵.

Функції пунктуаційних знаків, представлених у праці, помітно осучаснилися. Кома, наприклад, послідовно вживалася в простому реченні, ускладненому звертанням, відокремленими, уточнювальними, приєднувальними членами речення, вставними конструкціями, однорідними членами речення, а також між частинами складного речення і складної синтаксичної конструкції. Двокрапкою відділялися узагальнювальні слова від однорідних членів, частини безсполучникового складного речення, що виражають причинові відношення, слова автора від прямої мови. Місце тире – між підметом і присудком, на місці пропущених слів тощо. Дужками виділено переважно вставлені речення, лапки служили для оформлення прямої мови. В інших випадках автор використовував розділові знаки непослідовно, і вони виконували функції, відмінні від сучасних³⁶.

Майстри художнього слова вносили, однак, свої корективи в структуру й зміст тексту, надаючи розділовим знакам нового стилістичного навантаження. Так, аналіз мови позацензурного видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (1840 р.) дає змогу виявити схильність автора вживати крапки (три або чотири), надаючи висловлюванню багатозначності (*Выйшла зь села, – серце ные...*). Поетичної (художньої) функції набуває в контексті його творів тире, що вживається,

³⁴ Шапиро А. Б. Современный язык: Пунктуация. – М., 1966. – С. 18-19.

³⁵ Павловский А. П. Грамматика малоросійскаго наречія. – СПб., 1818. – С. 16.

³⁶ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 287.

замість двокрапки, між частинами безсполучникового складного речення (*Зилля дыва наробыло – тополею стала...*), для виділення приєднувальних конструкцій (*Чужи люды не спытають – та й на що пытаты!..*), для відокремлення підрядної частини складного речення (*Умывай же биле личко Дрибними слізамы – Бо вернулъсь москалыки иншымы шляхамы*) тощо³⁷.

Незважаючи на те, що видання витримало редакторську правку, пунктуаційні новації автора збереглися. У «Кобзарі» – дев'ятичленна система розділових знаків (*крапка, знак питання, знак оклику, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, крапки*), яка цілком відповідала пунктуаційним системам, що були представлені у відомих російських граматиках (збірка поезій вийшла у світ із Санкт-Петербурзької типографії), ще раз засвідчивши спадкоємність пунктуаційних традицій в українській мові.³⁸

У XIX ст. пунктуаційна система найповніше була представлена в Граматиці руської мови С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера. У ній зазначалося, що основна функція пунктуаційних знаків полягає в тому, щоб «зазначити границі поодиноких речень – головних і побічних...». У цій навчальній книзі є такі знаки: kropka, питайник, окличник, запинка, середник, двокрапка, павза (-), скобки, знаки наведення (лапки)³⁹.

У 1900 р. для вироблення норм українського правопису в НТШ у Львові було створено «Язикову комісію», до складу якої в різні роки входили О. Колесса, В. Гнатюк, І. Франко та ін. Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою, уклала «Руску правопись зі словарцем», що була видана у Львові 1904р.⁴⁰.

³⁷ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 287.

³⁸ Там само – С. 287.

³⁹ С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, Граматика руської мови, Відень 1914. – С. 168.

⁴⁰ Історія українського правопису: 16-20 століття. Хрестоматія. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 122.

Восьмий розділ «Перепинане» присвячений правилам уживання розділових знаків. Подаються назви розділових знаків, пунктограми і наведені приклади: кома – це «протинка»(,), що «означає найкоротший перестанок голосу...»; крапка з комою – це «знак середній»(;). «сеї знак означає довший перестанок голосу, ніж протинка...». Двокрапка – «двоточка», що «означає ще довший перестанок голосу, ніж знак середній...». «Точкою»(.) називається крапка. «Сеї знак означає найбільше спущене голосу і найдовший перестанок; він вказує, що мисль вже скінчена». «Питайник»(?), тобто знак питання, «...кладамо по реченнях або словах, котрими питаємо ся...» «Знак виклику(!) кладе ся по тих реченнях і по словах, котрі виговорюємо піднесеним голосом». Укладачі правопису називають «павзою»(-) тире, «скобками» ([], ()) дужки, лапки – «знаком наведення»(« «»), «точки»(...) – це три крапки. Також до розділових знаків віднесено дефіс під назвою «розділка»(-)⁴¹.

Теоретичне обґрунтування двокрапки в українському мовознавстві було здійснене в граматиці В. Сімовича (Сімович 1986 (1921)), що вирізнялася високим рівнем узагальнення й усеохоплювальними аспектами. Аналіз ужитку розділових знаків В. Сімович подає в розділі «Речення». Автор подає власні терміни, етимологію, використовує 11 розділових знаків: точка (звана подекуди ще крапкою); запинка, або з грецької кома; середник, або точка із запинкою; двоточка, або двокрапка; питайник (?); викличник (!); пружка (чужа назва: павза); точки (...); наводові знаки, або лапки; дужки; розділка (-)⁴² і зосереджує увагу на окремих моментах уживання розділових знаків.

В основу використання двокрапки дослідник кладе ритмо-мелодійний принцип. Окреслює назву розділового знаку, до якого подається етимологія: двоточка (:), або двокрапка. Цитуючи автора: «Двоточка ставиться як щось вичисляється, коли щось докладно подрібно пояснюється, коли подається

⁴¹ Історія українського правопису: 16-20 століття. Хрестоматія. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 141-146.

⁴² Сегін Л.В. Українська пунктуація: хрестоматія. Слов'янськ, 2011. – С. 448.

докладніше причину, коли є два образи, такі що один другому суперечить, та у чужій мові, – і то в прямій бесіді, коли вона стоїть після слів автора⁴³.

У 1922 Наукове товариство ім. Шевченка розробило «Правописні правила», де є розділ «Перепинні знаки». Укладачі подали таку класифікацію розділових знаків: «Для більшої прозорости відділюємо від себе цілі речення або поодинокі часті речення ріжними знаками.

А) Цілі замкнені в собі та самі собою понятні (зрозумілі) речення відмежовуються: 1) точкою, 2) питайником, 3) окличником.

Б) Поодинокі часті речення відділюються: 1. запинкою, 2. середником, 3. двоточкою.

...Крім того ужиємо ще ось яких перепинних знаків: пружка (-)..., точки (три точки побіч себе ...), дужки (скобки)..., наводові знаки (« «)..., розділку (-)»⁴⁴.

⁴³ Соболь Л. І. Актуалізація проблеми становлення системи пунктуаційних знаків : походження, статус, функції // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. - Вип. 7. - С. 126.

⁴⁴ Історія українського правопису: 16-20 століття. Хрестоматія. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 336-339.

1.3. Розвиток пунктуації у правописних студіях ХХ століття

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було засвідчено повний різнобій у використанні як орфографічних, так і пунктуаційних норм. Навчати грамотності школярів, вести діловодство і популяризувати українське слово в Українській Народній Республіці було вкрай важко. «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.), укладені Правописною комісією в складі професорів А. Ю. Кримського, І. І. Огієнка та Є. К. Тимченка, не відповідали рівню вимог мовної практики, оскільки орфографія мала дуже стислий виклад (усього 46 правил), а пунктуацію не розглянуто зовсім⁴⁵.

У 1925 р. питання унормування правопису було порушено знову. Його впорядкуванням займалася мовознавча еліта: В. М. Ганцов, М. К. Грунський, А. Ю. Кримський, О. Б. Курило, О. М. Синявський, М. І. Сулима, Є. К. Тимченко та ін. (понад 50 осіб). Підкомісією, яка редагувала правила пунктуації, керував О. М. Синявський. Після численних публічних обговорень та наукових дискусій на Всеукраїнській конференції (Харків, 25 травня – 3 червня 1927 р.) 6 вересня 1928 р. «Український правопис» було схвалено Народним комісаром освіти М. Скрипником, за що отримав назву “скрипниківського”, і 1929 р. видруковано. У розділі «Пунктуація та інші помічні при алфаветі знаки й норми вживання їх» авторський колектив першого соборного правописного кодексу України використав напрацьовані матеріали з пунктуації І. І. Огієнка, які пізніше було викладено в праці «Нариси з історії української мови: система українського правопису», що побачила світ 1927 р. у Варшаві (з політичних міркувань учений змушений був емігрувати до Польщі)⁴⁶.

У 1927 році виходить друком праця українського мовознавця Івана Огієнка. Це видання є однією з перших спроб подати систему українського

⁴⁵ Найголовніші правила українського правопису. – К., 1921. – 24 с.

⁴⁶ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 288.

правопису, історично пояснивши кожне його явище. Розділові знаки розподілено на три групи. Знаки чисто граматичні або фізіологічні, ставлять для відділення думки від думки чи ряду думок. При читанні вони вказують, де й скільки потрібно спинитися. Це такі знаки: 1) , 2) ; 3) . 4) .– . Знаки психологічні допомагають на письмі виразніше передавати різні душевні переживання, але постановка їх у реченні часто буває суб'єктивною. Це знаки: 1) ! 2) ? 3) ... 4) !... 5) ?... 6) ?! 7) ?!... 8) – 9) : 10) (!) 11) (?!). Знаки помічні: 1) “” 2) () або [] або {}, їхній порядок: {[()]} 3) ,~, 4) : 5) – 7) . в скороченнях⁴⁷.

У четвертій частині «Знаки розділові» подано збір правил вживання розділових знаків. «§ 379-380. Перед перерахуванням ставимо двокрапку лише тоді, коли перед ним знаходиться збірне слово, що розкладається на свої часті; коли нема збірного слова, тоді не ставимо. § 381. Двокрапку ставимо між двома рівнорядними реченнями, з котрих друге визначає причину, чи наслідок, чи пояснення для першого. § 382. Перед назвою твору ставимо тоді, коли ця назва в називному відмінку. § 383. Коли одне речення пояснює друге, і коли між ними нема злучників, то розділюємо їх двокрапкою. § 384. Перед чужою мовою ставимо двокрапку. §386. Коли в частинах періоду вжито середника, то підвищення періоду відділюємо двокрапкою»⁴⁸.

В українському правописі 1928 року послідовно описано вживання розділових знаків кінця речення (крапки, знака оклику, знака питання) (§§ 84, 85, 86). Комою рекомендовано відділяти «однорядні» (сучасні «однорідні») члени речення (§ 87, п. 1, а), одне речення від іншого (§ 87, п. 2 а, б), виділяти відокремлені члени речення (§ 87, п. 1, б), вставні слова (§ 87, п. 1, г), кличні форми іменників (§ 87, п. 1, г), вигуківі слова (§ 87, п. 1, д) тощо. Уживання середника (крапки з комою), двокрапки, риски (тире), дужок регламентовано

⁴⁷ Огієнко І. Нариси з історії української мови : Система українського правопису, Варшава 1927. – С. 202.

⁴⁸ Там само. – С. 207-208.

синтаксичними умовами їхнього застосування та інтонаційними характеристиками цих знаків⁴⁹.

“Двокрапка звичайно ставиться, – цитуємо авторів правопису, – після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіді (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення)”. Крапками позначають перерване чи недокінчене мовлення: *Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори, сніги і... Єнісей...* (Т. Шевченко); скорочену цитату⁵⁰.

Укладачі цього правописного кодексу відзначили, що правила часто базуються на суб’єктивних підставах, і видаючи поетичні твори, пунктуаційний суб’єктивізм авторів повинен стояти вище правописного педантизму.

«Скрипниківський» правопис діяв як загальнообов’язковий у межах України до 5 вересня 1933 р., на території Західної України (у Галичині, Волині, Буковині) – до 1939 р. Подальша його доля – досить трагічна: оголошений як “ворожий”, “націоналістичний”, більше півсторіччя він припадав архівним пилом у бібліотечних фондах УРСР. Представники українського зарубіжжя (політичні емігранти 1919–1921 рр., 1939–1945 рр.) – цій правописній системі дали нове життя: правописи, підготовані українською діаспорою, розвивали й удосконалювали орфографічні та пунктуаційні норми «Українського правопису» 1928 р. З-поміж усіх, найбільшою популярністю користувалися такі праці: «Український правопис» І. М. Зілинського; «Український правопис і вимова» П. К. Ковалева; «Український правопис» П. К. Ковалева тощо⁵¹.

⁴⁹ Український правопис: 1-е вид. – Х. : Держвидав України, 1929. – С. 78-83.

⁵⁰ Український правопис: 1-е вид. – Х. : Держвидав України, 1929. – С. 82,84.

⁵¹ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 288.

7 травня 1933 р. колегія Народного комісаріату освіти УРСР рекомендувала до офіційного вжитку новий, зреформований правопис, максимально наближений до російських правописних норм. «Головніші правила пунктуації», представлені в цьому правописі, містять докладну інформацію про вживання двокрапки за синтаксичним принципом, однак ритмомелодійна характеристика є неосновною, супровідною⁵².

Двокрапку, згідно з пунктуаційними нормами першого правопису радянського періоду, пропоновано ставити:

а) «після речення перед прямою мовою»;

б) «перед перелічуванням після узагальнюючого слова або коли після попередніх слів робиться виразна пауза і підноситься тон: *Не ждїть рятунку ні від кого: ні від богів, ні від царів (Т. Шевченко)*»;

в) «у безсполучникових складнопідрядних реченнях перед поясненням (розкриттям змісту твердження) як знак не зовсім закінченого розповідного речення, з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, паузою і характерною інтонацією незакінченості: *За скелями починало яснїти: світало вже (С. Васильченко) (§ 94)*»⁵³.

Порівняно з попереднім «скрипниківським» правописом, крапки ставили не лише на місці перерваної або недокінченої мови, але й уривчастої, «для показу хвилювання, зворушення, гніву та сильних переживань того, хто говорить, чи бажання викликати такі почуття в слухача: – *Тату... я... я до вчителя піду (Тесл.)*; для відтворення несподіваності ходу думок і дій: *Затріщали рушницї і... стихли*; на початку речення при скороченні цитат, при поєднанні із знаком оклику чи знаком питання (§ 97)»⁵⁴.

⁵² Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 289.

⁵³ Український правопис. – Х. – К. : Радянська школа, 1934. – С. 72-73.

⁵⁴ Там само. – С. 75.

У результаті діяльності нової Державної правописної комісії наприкінці 1938 р. було опубліковано «Український правопис» за редакцією М. К. Грунського, який очолив цю комісію. Проте до його затвердження справа не дійшла, оскільки на перешкоді стали події Другої світової війни, які охопили й Україну. 23 серпня 1943 р. новий варіант правопису поступив на розгляд уряду УРСР, а в травні 1945 р. його було затверджено Радою народних комісарів УРСР, масовим тиражем вийшов у світ наступного 1946 р. 3 грудня цю правописну систему запроваджено на всій території України, у якій на той час були вже возз'єднані всі українські землі⁵⁵.

Обсяг нового варіанта правописного кодексу збільшено вдвічі: у ньому докладніше викладено правила, збільшено їхню кількість, додано новий розділ «Розділові знаки при прямій мові». У третьому пункті якого написано: «Речення, що вказує, кому належить пряма мова («слова автора»), може: стояти перед прямою мовою; тоді після нього ставиться двокрапка: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте» (Шиян)*». Із системи розділових знаків вилучено дефіс і знак наголосу⁵⁶.

У своїй праці «Український правопис» Ярослав Рудницький дає пояснення правил першого «академічного правопису». У розділі «Розділові знаки» описано вживання двокрапки «перед вичислюванням або ближчим поясненням у контексті та перед наведеними чужими словами»⁵⁷.

Правописний кодекс 1945 р. без будь-яких змін проіснував аж до 1960 р., однак із часом у ньому виявилися дрібні помилки, неточності у формулюванні та в ілюстративному матеріалі. Виникла необхідність доопрацювати правописні норми, редакція стала настільною після виходу у світ 1956 р. «Правил русской

⁵⁵ Український правопис. – К. : Укр. держ. в-во, 1946. – С. 40.

⁵⁶ Там само – С. 153.

⁵⁷ Рудницький Я. Український правопис. Третє видання. – Вінніпег: Видання комітету українців Канади, 1949. – С. 53 – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/17387-rudnitskiy-ya-ukrayinskiy-pravopis/>

орфографії и пунктуації». Після широкого обговорення громадськістю проєкт найважливіших змін у новій редакції правопису витримав ретельну перевірку, його було схвалено комісією в складі академіків АН УРСР Л. А. Булаховського, П. Г. Тичини, М. П. Бажана, І. К. Білодіда, М. Т. Рильського та письменника О. Л. Кундзича і у 1960 р. видруковано⁵⁸.

У новому виданні «Українського правопису» 1960 р. (через незначні зміни його називають другою редакцією правопису 1946 р.) додано правила щодо вживання: 1) знака оклику в реченнях, які мають у своєму складі слова *як, який, що за, що то за і под.* (§ 115, п. 1, примітка 1); 2) знака питання після кожного однорідного члена в питальних реченнях (§ 114, п. 1, примітка 2); 3) пунктуації при вставних словах *було, бувало, проте, однак, а втім, а власне, а зрештою* (§ 116, п. 10, примітка 1, 2); 4) пунктуації при порівняльних зворотах *лє як із відра, почервонів як рак, білий як сніг* (§ 116, п. 11, примітка 1); 5) коми в складносурядному реченні, частини якого з'єднані повторювальними сполучниками *і... і, ні... ні, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то* (§ 117, п. 3); 6) крапки і крапки з комою в кінці великих рубрик переліку (§ 26, п. 2; § 113, п. 3; § 118, п. 5, примітка); 7) пунктуації в складній синтаксичній конструкції при збігові двох сполучників (сурядного й підрядного чи двох підрядних) (§ 117, п. 4, примітка 6); 8) коми у зворотах *не хто інший, як...; не що інше, як...; нічого іншого, як...* (§ 117, п. 4, примітка 4) тощо⁵⁹.

У 1988 р. робоча група в складі провідного наукового співробітника А. А. Бурячка (керівника групи) і старших наукових співробітників С. І. Головащука та Г. М. Колесника розпочала редагування правописних норм, щоб створити новий (доповнений і виправлений) правопис. 14 листопада 1989 р. третє його видання було ухвалено опублікувати, і в 1990 р. «Український правопис» нового покоління вийшов у світ, витримавши кілька

⁵⁸ Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12-13. – С. 290.

⁵⁹ Український правопис. – 2-е вид. – К. : В-во АН УРСР, 1960. – 272 с.

перевидань. Незначні зміни, запропоновані в розділі «Найголовніші правила пунктуації» чинного правопису, ґрунтовно викладено в брошурі А. А. Бурячка «Що змінилося в «Українському правописі»?». У ній зазначено, що крапка ставиться в кінці не тільки розповідного речення, а й спонукального, якщо воно вимовлене без окличної інтонації (§ 115). Новим є положення про використання знаку оклику в кінці окличного називного речення (§ 117, п. 2), кома – перед сполучниками *і, а також, ще й, а то й, та й, та ще*, які приєднують до попередніх членів ще один елемент (§ 118, п. 4), не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого ставлять звертання. Також уточнено правила про тире між підметом і присудком. Ставимо його тоді, коли присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. У 124-му параграфі про лапки, до третього пункту додано примітку щодо індивідуальних назв, які не беруться в лапки, при прямій мові діалоги й полілоги можна подавати без абзаців⁶⁰.

В «Українському правописі» описано вживання двокрапки у двох пунктах: 1. Перед однорідними членами речення, коли стоїть узагальнююче слово або словосполучення, що вказує на перелік. Двокрапка ставиться перед однорідними членами й тоді, коли нема узагальнюючого слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічуваною інтонацією. 2. Двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з її членів, а також укажує на причину того, про що йдеться в першому реченні⁶¹.

З 27 серпня до 3 вересня відбувся I Міжнародний конгрес українців, на якому було прийнято постанову про потребу вироблення єдиного сучасного

⁶⁰ Бурячок А. Що змінилося в українському правописі? / А. Бандура. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 45-49.

⁶¹ Український правопис. – 2-е вид. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – 272 с.

правопису для українців, які проживають в Україні, так і в діаспорі. Цей правопис мав би опиратися на весь історичний досвід української мови.

8 червня 1994 року уряд України затвердив склад Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів. Початковою метою була підготовка нової редакції правопису за два з половиною роки (до кінця 1996 року), але робота значно затягнулася. Усі напрацьовані пропозиції було передано до Інституту української мови у середині січня 1999 року. Цей проєкт сьогодні відомий під назвою «Проєкт правопису 1999 року» чи просто «Проєкт».

У 1994 році була заснована Українська національна комісія з питань правопису, куди входило понад тридцять мовознавців та літераторів, серед яких було п'ятеро з-за кордону, зокрема Юрій Шевельов. Робочою групою керували тодішній директор Інституту української мови професор Олександр Тараненко та завідувачка відділу того ж інституту Світлана Єрмоленко, які вважали, що нищення української мови, яке відбулося в 1933, 1946 і 1960 роках, є здобутками. Тому й комісія не дійшла згоди.

Відколи інститут очолив академік Василь Німчук, вдалося в 1999 році підготувати «Проєкт найновішої редакції "Українського правопису"», який опублікували у пресі. Через значну критику від людей та проросійських мовознавців, проєкт так і не був затверджений, а склад Комісії мінявся ще тричі.

11 лютого 2002 року Президент України направив нове доручення Прем'єр-міністрові України щодо часткового перегляду Української національної комісії з питань правопису при Кабінетові Міністрів України. 19 лютого 2002 року вийшла Постанова Кабінету Міністрів України № 198 «Про Українську національну комісію з питань правопису», де був затверджений новий склад⁶².

⁶² Постанова КМУ від 19 лютого 2002 р. № 198 «Про Українську національну комісію з питань правопису».

У 2003 році українські мовознавці Віталій Русанівський, Богдан Ажнюк, Світлана Єрмоленко, Наталія Непийвода, Олександр Тараненко, Лариса Шевченко розробили нову орфографічну систему – «Український правопис» (проект)⁶³.

18-19 листопада 2004 року на базі Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка відбувся пленум Наукової координаційної ради. В роботі пленуму взяли участь; В. Німчук. (голова ради), С. О. Вербич (учений секретар), провідні науковці Інституту української мови НАН України й численних вищих навчальних закладів. З доповіддю виступив В. Німчук на тему: «Результати опитування філологів України про проект українського правопису 1999 року». Звернув увагу на потребу створення єдиного правопису для всіх українців світу. У виступі «Орфографічна норма і власні назви» С. Вербич констатував ті помилки, які трапляються в написанні низки власних особових і географічних назв, а також похідних від них у мові ЗМІ, багатьох науковців і освітян. У доповіді «Українська пунктуація: правописні традиції і сучасна мовна практика» Н. Гуйванюк говорила про потребу особливого ставлення до розділових знаків не як до формальних одиниць, а як до знаків, що визначають синтаксичну будову речення, ритміку мовлення, виразність складників тексту тощо⁶⁴.

22 травня 2019 року Кабінет Міністрів України схвалив нову редакцію правопису, а 30 травня 2019 року цей документ набрав чинності.

Склад Української національної комісії, що підготував проєкт правопису, був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року. Для впровадження нової редакції зараз триває перехідний етап. Під час якого кожна установа самостійно вирішує чи використовувати нову редакцію.

⁶³ Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – С. 192.

⁶⁴ Вербич С. Пленум наукової координаційної ради «Українська мова» на тему «Сучасний український правопис: стан і перспективи» //Укр. мова. – 2005. – № 1. –С.112-113.

Нова редакція повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року, які були частиною української орфографічної традиції. Міністерство освіти та науки України з посиланням на НАН України пояснює, що правопис у попередній редакції задовільняв потреби суспільства і його не можна вважати застарілим. Йому потрібне лише усунення окремих протиріч, упорядкування, уточнення та доповнення у відповідності з сучасними мовними тенденціями, які сформувалися в суспільстві.

Українська національна комісія з питань правопису у своїй роботі керувалася такими засадами: необхідність збереження української орфографічної традиції; включення нових правописних правил, необхідних для достатньо вичерпної кодифікації мовних норм; відображення основних змін у сучасній мовно-писемній практиці; формування правил написання нових запозичених слів, нових власних назв; усунення застарілих або неточних формулювань; уніфікація орфографічних норм⁶⁵.

Варіант проекту, надрукований в електронному вигляді на 216 сторінках, був опублікований Міністерством освіти та науки України на сайті для громадського обговорення, яке тривало із 15 серпня до 15 вересня 2018 року. Потім термін громадського обговорення було продовжено до 1 жовтня. Очікувалося, що робота над документом триватиме щонайменше до кінця 2018 року. Члени комісії відмовлялися від коментарів, та Максим Стріха, співголова комісії, поділився інформацією, що проект було ухвалено одностайно.

Громадське обговорення проекту Українського правопису тривало до 1 жовтня 2018 року, і надійшло понад 500 пропозицій, зауважень і коментарів. 22 жовтня 2018 року відбулося підсумкове засідання Правописної комісії, і за результатами громадського обговорення до правопису внесли деякі правки. 24 жовтня на спільному засіданні президії НАН України та колегії МОН була заслухана доповідь голови Робочої групи з підготовки проекту Українського

⁶⁵ Питання українського правопису: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 437. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text>

правопису члена-кореспондента НАН України С. Я. Єрмоленко «Про нову редакцію Українського правопису»; проєкт правопису схвалено та рекомендовано після доопрацювання подати на затвердження до Кабміну.

22 травня 2019 року Кабінет Міністрів України схвалив нову редакцію правопису, а 30 травня 2019 року цей документ набрав чинності.

3 червня 2019 року остаточну редакцію було опубліковано на офіційних сайтах Міністерства освіти та науки та Національної академії наук. Отже, від 3 червня було рекомендовано застосовувати норми та правила нової редакції в усіх сферах суспільного життя.

Для впровадження нової редакції зараз триває перехідний етап. Під час цього етапу кожна установа самостійно приймає рішення щодо використання нової редакції. Проте для Українського центру оцінювання якості освіти визначено 5 років для впровадження нових норм у тестах зовнішнього незалежного оцінювання.

5 грудня 2019 року видавництво «Наукова думка» НАН України, як уповноважена установа, випустило у світ авторизоване видання нової редакції.

У редакції правопису 2019 року подано уточнення до узагальнювальних слів після яких ставимо двокрапку. Виділяють займенники та займенникові прислівники, слова (словосполучення) що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого. Уточнено, що вживання двокрапки перед однорідними членами речення характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного).

Додано додатковий пункт, щодо використання двокрапки у складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова⁶⁶.

⁶⁶ Український правопис. – 2019. – С. 184-185 – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

Також у новому правописі прописано правила, щодо використання лапок. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, то доцільно використовувати лапки різної форми – зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендується вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх – «лапки-лапки» (“...” або „...”): «*Це мій “Кобзар”*», – сказав він. Не можна писати: «*Це мій «Кобзар»*», – сказав він. Якщо між лапками, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, стоїть знак оклику, знак питання або три крапки, то вони зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми: «*Ти дивився телефільм «Роксолана»?*» – спитав він товариша.

Додано й нові правила щодо рубрикації тексту і розділових знаків для оформлення пунктів переліку Щоб оформити рубрики переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують подання кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок. Якщо є потреба в кількеступеневому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень, тоді застосовують комбіновану систему літерно-цифрової нумерації: – римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) – на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку); – арабські цифри (з крапкою) – на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку); – арабські цифри (з дужкою після них) – на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою); – малі літери (з дужкою) – на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою). Наприклад:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі – НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України)⁶⁷.

Якщо потреби немає в ступеневому членуванні тексту, то використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше – арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад: *Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі: 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено; 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років; 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я і т. д. (Конституція України); Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).*

Ще використовують спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

- призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;*
- за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України*

⁶⁷ Український правопис. – 2019. – С. 204 – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України)⁶⁸.

Отже, пунктуаційна система мов почала формуватися ще за давніх часів. З часом кількість розділових знаків зростала, змінювалися й значення пунктуації, формувалися нові правила пунктограм. Дослідники різних часів пропонували своє погляди на розвиток розділових знаків, намагалися врегулювати правила їхнього вживання. Саме цими остаточно затвердженими знаками користуємось і сьогодні. Але теорія пунктуації на разі знаходиться на низькому рівні розвитку і недостатньо відповідає загальному теоретичному рівневі лінгвістичної науки. Тому як важлива складова української граматики пунктуація потребує якнайповнішого опису, який би узагальнив і поглибив напрацювання сучасних мовознавців.

⁶⁸ Український правопис. – 2019. – С. 205 – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

Розділ 2. ВИКОРИСТАННЯ ДВОКРАПКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1. Аналіз двокрапки як пунктограми

2.1.1 Двокрапка в контексті функціонально-стилістичних принципів вживання пунктуаційних знаків

Як відомо, у перших рукописних книгах засвідчено найпримітивнішу систему розділових знаків (крапку, крапки в різних комбінаціях), що використовувалася в нечленованому на окремі синтаксичні одиниці тексту і вживалася на основі інтонаційного принципу, оскільки знаки були переважно засобом ораторського мистецтва, вказували на характер пауз, темп мовлення тощо. З розвитком книгодрукування ускладнювалася система пунктуаційних знаків, а внаслідок цього виникла потреба називати нові закономірності оформлення писемного мовлення, що мало вже членовану форму⁶⁹.

Сучасна українська пунктуація досить довго ґрунтувалася на трьох принципах: структурному (граматичному, синтаксичному), смисловому та інтонаційному. Мовознавці виділяють інтонаційний принцип і пояснюють його тим, що будь-яке висловлювання завжди є інтонаційно оформленим.

Розділові знаки розчленовують мовний потік на семантико-синтаксичні відрізки, допомагають виявити смислові відношення між словами та уточнити структуру речення, виконують експресивну функцію, графічно виражають оригінальність авторського мислення. Інтонація відтворює авторський задум: саме зміст диктує інтонацію, яка, зазвичай, є засобом вираження змісту, а значить, і певної структури⁷⁰.

Початковою позицією структурного принципу, як зазначає А. Загнітко, є важливість розділових знаків. Вони є показниками граматичного членування

⁶⁹ Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – С. 152.

⁷⁰ Там само. – С. 152-153.

реченнєвої структури. Такий принцип забезпечує сучасній пунктуації стійкість, і загальнообов'язковість. Найбільшу значущість мають структурно-граматичні розділові знаки⁷¹.

К. Шульжук пише, що згідно з структурним принципом розділові знаки ставлять між частинами складного речення, у реченнях з однорідними, відокремленими другорядними членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями тощо. Вони є обов'язковими, оскільки зумовлені структурою речення.

В одних випадках в українській пунктуації домінує смислова основа над граматичною, в інших – навпаки. Так, наприклад, А. Наумович пише, що «при формулюванні правил про вживання розділових знаків у кінці речення на перший план виступає смислова роль пунктуації. З другого боку, постановка розділового знака в кінці речення виражає завершеність думки; з іншого – вжитий один із можливих знаків у кінці речення диференціює смислові значення речення: крапка передає розповідний характер речення, знак питання вказує на пряме питання у висловлюванні, знак оклику – означає емоційність та експресивність висловлювання. Однак той чи інший смисл виражається конкретно синтаксичною структурою – завершеним реченням певного типу, з певною інтонацією в усному мовленні як засіб передавання конкретного смислового та граматичного значення речення»⁷².

Смислові розділові знаки, за словами А. Загнітка, своєю значущістю спрямовані у вичленування смислових компонентів. Якщо смислова і структурна значущість компонентів збігається, то А. Загнітко називає такі розділові знаки подвійно мотивованими: *Це була страшна душевна катастрофа, абсолютне й незрозуміле спустошення його істоти, тим більше дивне, що воєнні обставини загалом не сприяють поглибленню особистих*

⁷¹ Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: синтаксис: монографія. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – С. 546.

⁷² Наумович А.Н. Современная русская пунктуация: учеб. пособие для студентов филол. фак. Вузов. – М.: Высш. шк., 1983. – С. 9.

переживань, а зокрема, в справах кохання роблять людей вельми легковажними (В. Підмогильний). Лейтенантова шабля ударила гостряком у ліву руку Остюка, якою він тримає повід, пробила долоню, пройшла товстий ремінний пояс, козушок, френч, сорочку – і потрапила в кістку (Ю. Яновський)[64, с. 35]⁷³.

У таких реченнях коми вживаються для розмежування смислових компонентів єдиної структури – складного або простого ускладненого речення, тобто вони вичленовують окремі компоненти смислової організації речення. Подібну функцію можуть виконувати і тире, і двокрапка: *Неначе за вічну провину судилось людині оце: побачити щастя у спині, а горе своє – у лице (Л. Талалай)[21,с. 99]. Бувають дивні на землі діла – Серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко) [21,с. 99]. Мої літа – не монотонні дублі: Я змінююсь, як світанковий пруг (Д. Павличко) [56,с. 186]. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко) [50,с. 597]⁷⁴.*

Як пише А. Наумович, пунктуація тісно пов'язана з інтонацією. Однак не можна стверджувати, що пунктуація підпорядковується інтонації, і що інтонація є головною основою пунктуації, хоча подібної думки дотримувалися деякі російські лінгвісти. Наприклад, О. Пешковський вважав інтонацію єдиним принципом російської пунктуації і бачив роль пунктуації у позначенні ритмомелодійного боку мовлення⁷⁵.

«Ритмомелодійні розділові знаки ґрунтуються на відображенні пунктуаційними засобами відповідних інтонаційних модифікацій: крапка ставиться на місці великого зниження голосу і тривалої паузи; відповідно

⁷³ Тут і надалі використовуємо такий наскрізний поклик [64, с. 35], для тих позицій джерельної бази, які взято з відповідної наукової літератури.

⁷⁴ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис: монографія. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – С. 546-547.

⁷⁵ Наумович А.Н. Современная русская пунктуация: учеб. пособие для студентов филол. фак. Вузов. – М.: Высш. шк.,1983. – С. 11.

вживаються знак питання і знак оклику, інтонаційне тире, три крапки і под. Наприклад, звертання можна виділити комою, але підвищена емоційність зумовлює й інший розділовий знак – знак оклику. Інколи вибір розділового знака повністю залежить від інтонації. В такому разі інтонаційний принцип діє як визначальний, як основний», – так вважає А. Загнітко⁷⁶.

Слід відмітити різні погляди щодо інтонаційного принципу. Деякі автори не визнають цей принцип, бо інтонація, що співвідноситься з розділовими знаками, є лише виразником семантики, одним із засобів актуалізації синтаксичного членування усного мовлення. Це означає, виразником граматичного принципу є інтонаційний. Ті факти пунктуаційного оформлення тексту, які найчастіше відносять до втілення інтонаційного принципу, останнім часом осмислюють як вираження комунікативного синтаксису – актуального членування висловлювання й інформативної значущості його компонентів, або як вираження суб'єктивно-модальних значень з підкресленням авторських позицій⁷⁷.

Пунктуація в писемному мовленні, а інтонація в усному служать одній меті – смислового читання тексту: вони надають мовленню осмисленого характеру. Тісний зв'язок пунктуації з інтонацією є особливо помітним, якщо текст записується з голосу (наприклад, під диктовку). Цей зв'язок виражається у відповідності певного типу інтонації (у її загальних рисах) певному розділовому знаку. Наприклад, розповідній інтонації відповідає крапка, окличній – знак оклику, питальній – знак питання, перелічувальній – кома, попереджувально-пояснювальній – двокрапка, інтонації зумовленості – тире і так далі.

⁷⁶ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис: монографія. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – С. 547.

⁷⁷ Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: учеб. Пособие. – М: Высш. шк., 1990. – С. 148.

Таким чином, як зазначає К. Шульжук, здебільшого всі три принципи діють одночасно, синхронно: інтонаційний принцип взаємодіє зі смисловим, смисловий зі структурним тощо⁷⁸.

Наявна в мовознавстві типологія розділових знаків, зокрема поділ знаків на нормативні та індивідуально-авторські (за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам), на безваріантні й варіантні (за здатністю мати пунктуаційний варіант) має безпосередній зв'язок із трьома запропонованими І. Савченко принципами української пунктуації: структурно-семантичним, семантико-структурним та функціонально-стилістичним⁷⁹

Суть структурно-семантичного принципу на думку І. Савченко полягає у вживанні пунктуаційних знаків залежно від структури речення чи цілого тексту. Вони є обов'язковими, передбачають конкретні синтаксичні умови і не виражають авторського задуму. За цим принципом ставлять нормативні безваріантні знаки – це кома при звертанні, вставні конструкції, однорідні члени речення, відокремлені обставини, уточнювальні члени, частини складнопідрядного речення тощо): *Голубіє земля, оповита прозорим серпанком...* (О. Ольжич)[43, с.127], *Ці кілометри щедрі без числа, Що їх доперва за літа полічать* (О. Ольжич)[43, с.127].

Семантико-структурний принцип передбачає постановку тих розділових знаків, що можуть мати пунктуаційні варіанти чи бути факультативними. При цьому варто брати до уваги також окремі семантичні характеристики, а саме: семантико-синтаксичні відношення між членами речення та предикативними частинами, додаткове смислове навантаження структурної одиниці тощо. За таким принципом вживають нормативні варіантні знаки пунктуації, як-от: двокрапка або тире між предикативними частинами безсполучникового складного речення, що виражають причинові відношення: *Підемо разом: може,*

⁷⁸ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 408.

⁷⁹ Савченко І. Принципи вживання розділових знаків в українській мові // Актуальні проблеми металінгвістики : наук. зб. – К. – Черкаси : Брама, 1999. – С. 125–127.

*знайдем стежку із того камінного саду (Б. Рубчак); Виглянула – хотілося роздивитися незнайомця (Ю. Крашевський)*⁸⁰.

Функціонально-стилістичним принципом, І. Савченко вважає, можна вмотивувати постановку індивідуально-авторських розділових знаків, що надають реченню чи тексту певного стилістичного забарвлення, підкреслюють індивідуальну манеру письма, відрізняючи ідіостиль одного автора від ідіостилю іншого. По суті, цей принцип дозволяє майстру слова вийти за рамки регламентованого вживання графічних знаків письма, використати для створення стилістичного ефекту та увиразнення думки не нормативні знаки, а стилістичні⁸¹.

Отже, три проаналізовані принципи української пунктуації – це спроба по-новому обґрунтувати постановку в тексті чи реченні розділових знаків: нормативних та індивідуально-авторських. Вони допомагають умотивувати авторський задум шляхом аналізу вжитих знаків пунктуації. Якщо кома і тире підпорядковані трьом принципам, то ставлячи двокрапку послуговуємось формально-граматичним принципом і розпізнаємо її на основі семантико-синтаксичних відношень.

2.1.2 Використання двокрапки в простому реченні

У правописі вказано, що двокрапку ставимо у простому реченні перед однорідними членами після узагальнювальних слів – займенників та

⁸⁰ Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – С. 153-154.

⁸¹ Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації / І. С. Савченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – С. 154.

займенникових прислівників (*всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде та ін.*), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників наприклад, як-от, а саме і под.⁸²): 1) *У густій мряці, білій як молоко, **все** пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський) [56, с. 184] – двокрапку ставимо після займенникового прислівника *все*; 2) *Несуть пани осаули Козацькую **зброю**: Литий панцир порубаний, Шаблю золотую, Три рушниці-гаківниці І три самопали...* (Т. Шевченко) [27, с. 132] – двокрапка вживається після узагальнювального слова, яке є цілим щодо однорідних членів речення; 3) *Заснув , і снилися красиві **коні**: сірі, гніді, вороні* (В. Симоненко) [56, с. 184] – двокрапку вжито після іменника, який виступає узагальнювальним словом на позначення родового поняття; 4) *Усе його цікавило, **а саме**: дорога, ліс, окопи під лісом* (Ю. Збанацький) – двокрапку вжито після пояснювального сполучника *а саме*.

Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією: *Та в цю хвилю двері розчинились і ввійшли: якийсь рудобородий в довгім старім плащі подертім; з лірою ж за ним дідок кошлатий, що все кашляв та все очі мружив; ще й третій, що безруко щуливсь, лиш рукав сорочки телінався* (П. Тичина).

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник, інженери і майстри*⁸³.

⁸² Український правопис. – 2019. – С. 184. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

⁸³ Український правопис. – 2019. – С. 184. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

У праці «Синтаксис української мови», К. Шульжук описує використання двокрапки у реченні при однорідних членах, де може бути узагальнювальне слово, яке є тим самим членом речення, що й однорідні. Наприклад: *Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осику, і ліщину, і червону горобину (М. Стельмах);* *Всі звуки за ступенем звучності поділяються на три групи: 1) шумні приголосні; 2) сонорні приголосні; 3) голосні (О. Волох)[51, с. 85].*

Найчастіше в ролі узагальнювальних вживаються слова: *все, всі, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, завжди, ніколи, ніде і подібні*. Вони можуть стояти в реченні як перед однорідними членами, так і після них. Наприклад: *Скрізь червоно: на небі, і на узгір'ях, і на горі (Марко Вовчок) [17, с. 137]. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі (Б. Олійник) с*

Якщо в реченні є узагальнювальне слово, то перед однорідними членами ставиться двокрапка, а після них – тире.

1. *Ранок починався тихий та лагідний, все наокил: і трави, і дерева, і куці – наче завмерло (Ю. Смолич)[63, с. 221].*
2. *Всюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу – росли молоді осоки, клени й каштани (В. Собко)[9, с. 80].*
3. *Луки, гори, пишні сади – все зелене і пришикле (О. Гончар)[10, с. 28].*
4. *Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної пружної, нестримної сили (В. Собко)[10, с. 80].*

Якщо при узагальнювальному слові є слова *а саме, як-от, наприклад*, то перед ними ставиться кома, після них – двокрапка:

1. *Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві (О. Довженко).*
2. *Він повинен мати книгу «Бережа», постійно її вивчати, знати всенародні і сільські звичаї, як-от: весільне благословення, освячення новонародженого, обряд похоронів, обряд закладання нової хати, проводів у армію, проведення іменин і роковин свят (В. Рубан)[51, с. 85].*
3. *Народнопісенний колорит відзначаємо у формах складних слів – іменників, прикметників, прислівників, наприклад: бистроплин, бризкошум, брунькоцвіт,*

горіти-тремтіти, дзвінко-тріско, дощоросно, співати-кохати, ясно-соколово і под. (С. Єрмоленко) [51, с. 85].

Якщо в реченні немає узагальнювального слова, то перед однорідними членами ставлять двокрапку тоді, коли автор намагається попередити читача, що далі йде перелік. Перед однорідними членами робиться попереджувальна пауза. Наприклад: *У нашому ставку водяться: **короп, карась, щука, окунь, плотва***[51, с. 85]. *На простому, батьком змайстрованому столі їх чекає: **і святий хліб, і картопля, і варена кукурудза, і голубці*** (М. Стельмах). *Було: **трави зім'ятий запах, і лісу глухуватий гук, і небо в зорях накрапах, і дощ, і серця перестук...*** (В. Лучук) [].

У «Граматичі української мови» О. Олійника, В. Шинкарука, Г. Гребницького вказано, що залежно від місця узагальнюючого слова стосовно однорідних членів змінюється інтонація речення:

- а) перед однорідними членами голос на узагальнюючому слові знижується, робиться пауза;
- б) після однорідних членів і тривалої паузи узагальнююче слово вимовляється з сильним підвищенням голосу.

Однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, незалежно від місця узагальнюючого слова⁸⁴.

2.1.3 Використання двокрапки в складному реченні

Якщо двокрапка у простому реченні пов'язана з однорідними членами, то у складному реченні на межі предикативних частин вона може використовуватись у різних реченнях: складному безсполучниковому реченні, складнопідрядному та прямій мові.

⁸⁴ Олійник О. Б., Шинкарук В. Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – С. 390.

Між частинами **безсполучникового** складного речення або складної синтаксичної конструкції, двокрапку використовують якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (М. Коцюбинський) [56, с. 185]. Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь! (Леся Українка). У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: Український правопис: так і ні (К., 1997) – назва книжки. Друга світова війна: причини поразок і перемог;*

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку (І. Нечуй-Левицький) [56, с. 185]. Як мала у тебе сила, То з гуртом єдайся ти: Вкупі більше зробиш діла, Швидше дійдеш до мети (Б. Грінченко) [56, с. 185]. Як і вони, я був щасливим: Із теплих уст ловив слова, Що казкою ставали, дивом, В якому всесвіт ожива (О. Ющенко) [56, с. 185]. Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська) [56, с. 185]⁸⁵.*

У праці «Сучасна українська мова»⁸⁶ С. Бевзенко зазначає, що безсполучникові складні речення із з'ясувальними-об'єктними відношеннями співвідносні із складнопідрядними з'ясувальними реченнями. У першій частині присудок може бути виражений дієсловами (**бачити, говорити, казати, чути, знати, думати, шептати, пам'ятати, вірити, відчувати, здаватися, снитися**) чи предикативним прислівником, а іноді й прикметником та іменником, зокрема зі значенням мовлення, мислення, почуття, стану тощо:

1. Йдемо вулицею і ще з другого кінця побачили: в хаті світиться (М. Вовчок) [4, с. 224].

⁸⁵ Український правопис. – 2019. – С. 185. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

⁸⁶ Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: синтаксис. Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.

2. *Ще пам'ятаю: на воді дрижачі іскри ранок сіє* (Б.-І. Антонич) [51, с. 87].
3. *Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело* (А. Малишко) [4, с. 224].
4. *Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини* (В. Сосюра).
5. *І досі сниться: вийшла з хати Веселая, сміючись, мати* (Т. Шевченко) [4, с. 224].
6. *Нам шепочуть дніпровські тополі, запорожців могили німі: краще смерть на кривавому полі, як сліпе животіння в ярмі* (Д. Павличко) [51, с. 87].

В наведених прикладах можна вставити з'ясувальний сполучник *що* перед другою предикативною частиною і в такий спосіб перетворити безсполучникове речення на сполучникове.

Якщо друга частина або кілька наступних частин пояснюють, розкривають зміст першої частини. Тобто, між першою і другою частинами складного безсполучникового речення можна вставити «**а саме**», тоді ставимо двокрапку. Наприклад: *Дивну річ помітив: [а саме] уже сама присутність старого образу робить всі твої слова мовби якимись недійсними, порожніми...* (О. Гончар) [].

Обов'язково використаємо двокрапку, якщо в першій частині речення будуть слова **так (отак), такий, така, таке, одна, одне**, зміст яких розкриватиме наступна частина. Наприклад: *А в мене мисль така: здоров'я нам миліше кашука* (Л. Боровиковський) [51, с. 86]. *Почалось так: упився я від перших власних строф похмілля* (Б.-І. Антонич) [51, с. 86].

У безсполучникових складних реченнях з причинними відношеннями друга предикативна частина розкриває причину того, про що йдеться в першій. Між обома частинами можна вставити сполучники «**тому що**», «**бо**». Наприклад: *Умовк кобзар сумуючи: [бо] щось руки не грають* (Т. Шевченко) [4, с. 224]. *День обіцяє бути погожий: [тому що] на небі ні хмариночки, ні плямочки* (П. Мирний) [4, с. 224]. *В такі ночі довго хвилюється серце косаря: [тому що] йому згадується літо* (М. Стельмах) [4, с. 224]. *Не до пісень мені: [бо] тремтять на віях сльози* (О. Олесь) [51, с. 25]. *Оксані – радість: [бо] мати*

одрізала з полотна хустку, а порошком пофарбувала в червоний колір (А. Головка) [48, с. 225].

Між частинами безсполучникового речення ставимо двокрапку якщо в першій частині є дієслова переважно наказового способу: **глянь, поглянь, дивись, подивися, слухай, прислухайся** й інші, які прогнозують подальший виклад. Після цих слів допускаємо вставлення таких сполук: «і побачиш, що», «і помітиш, що», «і почуєш, що», «і відчуєш, що». Наприклад: **Поглянь** у себе: [і побачиш, що] *море там вирує, міниться і грає (Л. Горлач)*. **Слухай**: [і почуєш, що] *десь в небі плинуть ріки, потужні ріки дзвону Лаври і Софії! (П. Тичина)* [51, с. 87]. **Дивись**: [і помітиш, що] *шумує день погожий, кипить зелена заметіль (Б.-І. Антонич)* [51, с. 87].

Якщо у другій частині безсполучникового складного речення є пряме запитання, то використовуємо двокрапку. Наприклад: *Лавріна мучила думка: за що сидить кайданник? (Ю. Мушкетик)* [51, с. 87].

Розділові знаки між частинами складного безсполучникового речення, інколи ставлять відповідно до інтонації, не беручи до уваги правила.

1. *На схід сонця квітнуть рожі*: [потрібне тире оскільки у другій частині є висновок] *будуть дні погожі (Л. Тичина)*.
2. *Одчиняйте двері* – [повинна стояти двокрапка, бо друга частина вказує на причину] *наречена йде (П. Тичина)*.
3. *Дивлюсь у воду* – [за правилом має бути двокрапка оскільки пропущено дієслово «і бачу»] *місяць у воді сміється (О. Довженко)*.
4. *Коли ти вийшов за поріг між люди з батьківської хати, не обминай крутих доріг* – [повинна стояти двокрапка, бо друга частина вказує на причину] *життя не любить хитруватих (З. Гончарук)*.

Загнітко А. уточнює вживання двокрапки переважно в безсполучникових реченнях закритої структури, що своїми смисловими відношеннями між частинами наближаються до складнопідрядних речень.

Він вважає, що вживання двокрапки спостерігається тоді, коли друга частина вказує:

- 1) на причину перебігу дії першої частини: *А вгорі вже блідли зорі: западала пізня осіння ніч* (Ю. Смолич) [21, с. 100];
- 2) на наслідок перебігу дії першої частини (у таких випадках у другій частині можна поставити слово тому): *Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо* (О. Кобилянська) [21, с. 100];
- 3) на перебіг дії першої частини або додає й уточнює характерні ознаки виконавця дії або носія стану першої частини: *Таке стійке дерево: до цих пір годиться* (М. Стельмах) [21, с. 100];
- 4) на уточнення думки, вираженої в першій частині: *Степан зосередився на іншому: як йому потрапити до редакції журналу* (В. Підмогильний) [21, с. 100];
- 5) на певне слово першої частини і розгортає його семантику: *Уже на початку жовтня буває: задощить, вітром листя все позриває – справжня осінь* (Я. Мельник) [21, с. 100]⁸⁷.

Двокрапка ставиться і тоді, коли друга частина уточнює опущене слово в першій: *Думав: є велике право одпочити під лавром світу всім, хто в тій війні жорстокій ніс страждання на плечах* (Б. Олійник) [21, с. 100]⁸⁸.

За К. Шульжуком, у безсполучниковому реченні поширеними є структури з сурядністю і неоднорідною безсполучниковістю, у яких двокрапка стоїть перед другою частиною, яка вказує на причину того, про що говориться в першій: *Він іще щось говорить, але я нічого не чую: думаю про своє* (І. Муратов) [62, с. 359]. Ці структури співвідносні з багатоконпонентними реченнями з сурядністю і підрядністю, однорідною супідрядністю, напр.: *Ніч теж, як навмисне, видалась сьогодні несамовита: запеклий мороз забивав дух, а снігова буря валила з ніг, крутила і мутила все перед очима* (Яків Ваш) [62, с. 359].

⁸⁷ Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – С. 99-100.

⁸⁸ Там само. – С. 100.

Дуже рідко в мовленні використовують речення з сурядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. Через те, що без сполучникового зв'язку в таких об'ємних реченнях важко обійтись, напр.: *Оригінальності від них не ждять: шпаки – це імітатори веселі; то іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо намазане скрипить* (М. Рильський) [62, с. 359]. Двокрапку вжито у безсполучниковому реченні, щоб вказати на причину того, про що говориться у першій частині.

Структури з підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю поєднуються безсполучниково. Структури з трьох – п'яти предикативних одиниць є регулярними. Неоднорідна безсполучниковість співвідносна з підрядним зв'язком напр.: *Ми туди часто бігали, щоб з вітряка глянути навколо: нас вабили левади, серед яких проступали білі хатки* (Петро Панч) [62, с. 360].

Як мінімум, з чотирьох речень складаються структури з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю, напр.: *Щось йому надто пощастило: мотор доставив його туди, там він швидко купив човен, зустрів людей на машині з Лузан і привіз новину, якої фотограф уже ждав* (М. Грублаїні) [62, с. 360].

Домінантною є неоднорідна безсполучниковість, рідше – підрядний чи сурядний зв'язок. Двокрапку у таких реченнях вжито після першої частини для роз'яснювального характеру наступної. Наприклад: *Я позиркував на запнуте вікно: коли карета круто повертала, фіранка відхилялася, й око хапало стіни будинків, чорні дерева, прохожих під парасольками* (В. Канівець). *Говорять так: поки конструюють машину, багато є над чим подумати, а коли запустять її в серію, то думати вже нічого* (В. Собко)⁸⁹.

Між частинами **складнопідрядного** речення ставиться двокрапка, якщо у першій частині є інтонаційне попередження про роз'яснювальний характер

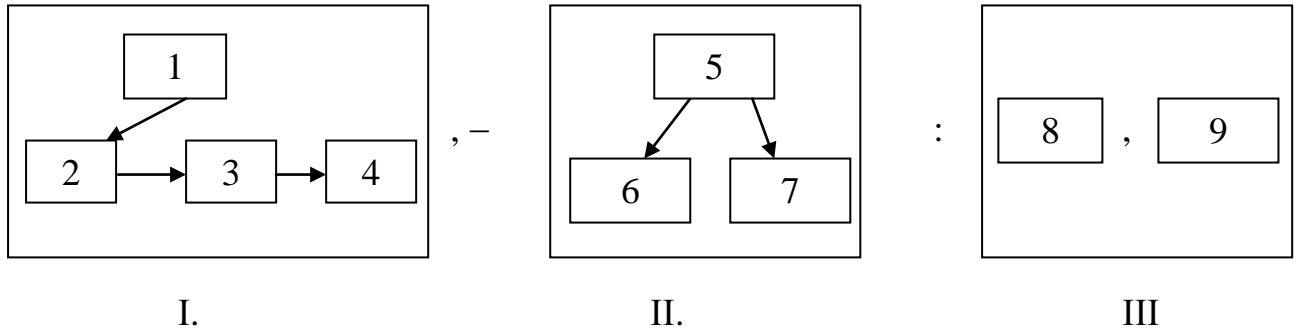
⁸⁹ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. – К.: ВЦ "Академія", 2004. – 408 с.

наступної частини. Якщо між ними можна вставити слова «**a same**». Наприклад: *Вона ніяк не змогла збагнути одного: чому люди, замість того щоб любити одне одного, увесь час намагаються зробити один одному лихо? (Марко Вовчок) [51, с. 88]. Я бачив дивний сон: немов переді мною безмірна та пуста і дика площина... (За І. Франком). От наче й небагато хотілося б ще: щоб син його став людиною, щоб іще вийти в поле сіячем (М. Стельмах). Лисичка подала у суд таку бумагу: що бачила вона, як попелястий Віл на панській винниці пив, як мошенник, брагу, їв сіно, і овес, і сіль (Л. Глібов).*

Двокрапка може використовуватись у багатокomпонентних реченнях, що характеризуються тематичною єдністю та відносною завершеністю, де виокремлюється чітка смислова й інонаційна єдність, названа **періодами**⁹⁰. Такі структури є особливими тим, що можуть становити складне речення, а також і просте ускладнене, однак двокрапка використовується лише між блоками періодів у складному: *Народ наш поки що вірить ще в щирість учених людей, вірить в те, що вони зможуть і схочуть сказати йому всю правду о тих питаннях, котрі, ясно чи не ясно сформульовані, так само томлять його думку, як і думку кожного чоловіка, – вважаймо ж, щоб народ не стратив тої дорогоцінної віри, щоб не відвернувся від учених людей і від їх науки: се був би для нас найтяжчий удар, се був би поворот до застою! (Іван Франко).* Така структура може мати дворівневе членування. Це речення ілюструє використання двокрапки на першому рівні поділу між об'єднаними предикативними частинами, що засвідчують безсполучниковий тип зв'язку із структурною неоднорідністю. (У межах наступного членування виявляємо у першому блоці підрядний тип зв'язку з послідовною підрядністю. В межах другого блоку засвідчуємо підрядний тип з однорідною супідрядністю, і в межах третього – безсполучниковий тип зв'язку однорідністю предикативних частин).

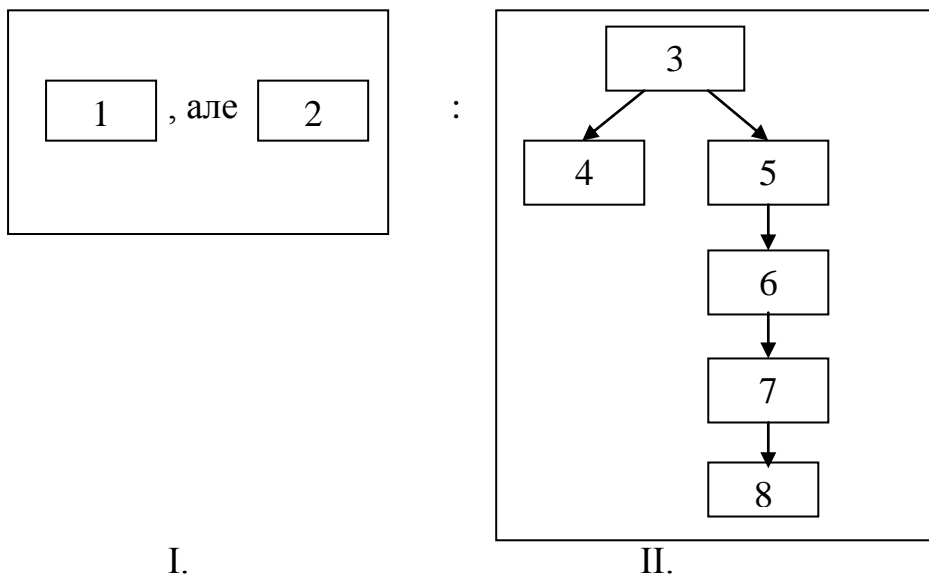
⁹⁰ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – с. 362.

[...], що (...), (котрі,...) , як(...),- [...], (щоб...),щоб(...): [...],[...].

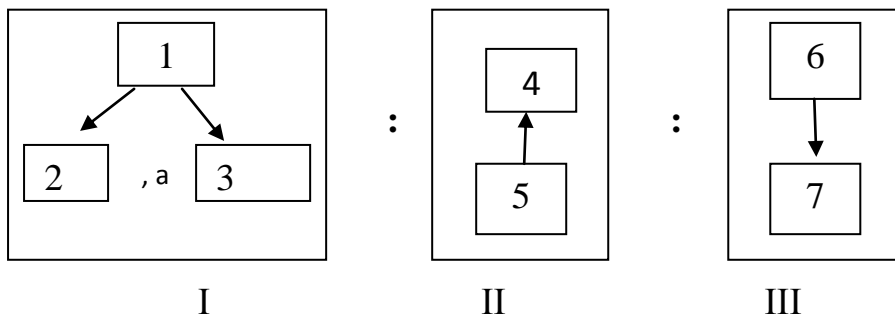
Також прикладом використання двокрапки у багатокомпонентних конструкціях може виступати така структура: *Подивляти тут треба не тільки пластику поодиноких образів, але їх велике багатство і різnorodність: чума являється і як грабар з лопатою, і як дяк, що йде за похороном не співаючи, і як хазяйка, що змітає помелом зерно – зовсім так, як у сні одне і те саме враження, коли воно тривке і інтенсивне, викликає за чергою різні образи, що нечутно переливаються один у один (І. Франко).* Це багатокомпонентне речення з 8-ма предикативними частинами. Двокрапку вжито для відокремлення блоків періоду, засвідченого безсполучникового типу зв'язку і причиновими відношеннями. (У межах першого блоку засвідчуємо сурядний тип зв'язку, у другому блоці – підрядний тип зв'язку контамінованого типу з неоднорідною та послідовною підрядностями.).

[...], але (...): [..., (що)..., (що...) – ...], (як...), коли(...), що(...).

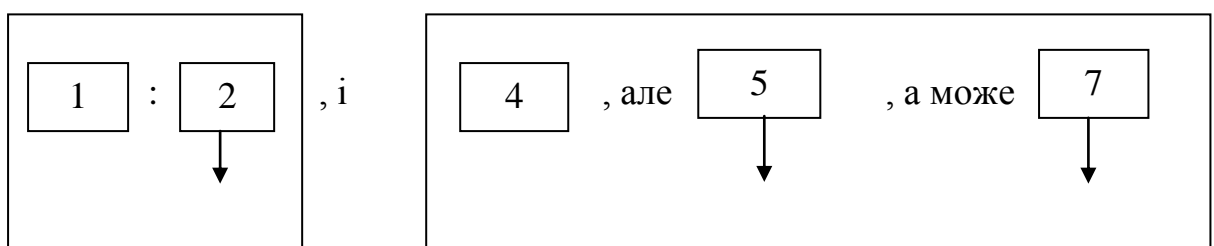
Натрапляємо і на випадки, коли двокрапка використовується у реченні неодноразово, як засіб єдності між усіма блоками. Схема такого речення буде засвідчувати, що кожен наступний блок розкриває зміст попереднього. Наприклад *Дивуюсь не з того, що такий стрімкий лет часу (півсторіччя минуло), а що такий тісний світ: якщо не в часі зводить людей, то в просторі обов'язково зведе: ступити на цю ж саму стежку, хай і не в той час, - теж зустріч (А. Содомора)*. Між першим і другим блоком причинові семантико-синтаксичні відношення, а між другим і третім – пояснювальні.

[...], що (...), а що (...): якщо (...), [...]:[...хай (...)...]

Двокрапка може вживатись не лише для розмежування семантико-синтаксичних та інтонаційних єдностей, а й у межах періоду між окремими предикативними частинами. Наприклад : *І дяк кволо подумав: єдиний, хто міг би упинити зараз, – собака, який би зайнявся на чужого та й прогнав би його з обійстя з гавкотом, і він би залюбки від того охоронця цноти господині обійстя утік, але собака, коли в тому дворі й був, надто міцно спав, снячи солодкі собачі сні, а може, був привчений не виганяти із двору тих, кого приваблює сюди його люба господиня (В. Шевчук)*.

[...]: [... ,(хто...),...], (який...), і [...], але [... , (коли...),...], а [...], (кого...).

3

6

8

Отже, предикативні частини складних речень, які складаються з трьох та більше предикативних частин, можуть бути поєднані різнотипними граматичними зв'язками: сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим, які утворюють складні синтаксичні конструкції. Двокрапку у таких багатокомпонентних конструкціях використовують як на першому рівні членування, так і на другому, між предикативними частинами із безсполучниковим зв'язком.

2.1.4. Використання двокрапки у реченнях з прямою мовою

Якщо пряма мова стоїть після слів автора, то перед нею ставиться двокрапка і перше її слово починається з великої літери. Знак оклику, знак питання, три крапки ставлять перед лапками, а крапку після лапок: *Гримить мені пам'ять у серце, як ртуть: «Ти владен простити, але – не забудь!» (Б. Олійник); Вершник відгукнувся хмуρο, неохоче: «Свої» (О. Гончар); Минаючи убогі села понаддніпряньські невеселі, я думав: «Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі?» (Т. Шевченко); Тихо думка шепоче: «Не вір тій весні!» (Леся Українка).*

Якщо пряма мова відтворює уявне мовлення або коли нема точної вказівки, кому належить пряма мова, то після двокрапки її лапками не виділяють, а перше слово прямої мови пишуть з малої літери. Наприклад: *Очима ти сказав мені: люблю (Л. Костенко); Зажурившись під снігом гай. – Я сказав їй: що ж... прощай! (П. Тичина).*

Двокрапка після авторських слів перед прямою мовою може використовуватись у тих випадках, коли в словах автора є дієслова зі значенням мовлення чи мислення або вони допускають доповнення такими дієсловами. Наприклад: *І як часом божої днини, в неділю або в свято, засіли Заколесники до їди в мирності, не висварившись перед тим, то Семениха щиро зітхала й*

пришпигувала: – *Гріхи, гріхи! У християнина лиш тільки роботи, що грішити* (Л. Мартович).

Коли у словах автора, вказується, що пряма мова буде продовжуватись, то після них ставиться двокрапка й тире; друга частина прямої мови починається з великої букви: *«Чи бачили таке! – сказав батько і, помовчавши, додав: – Готовий хлібороб, одним словом»* (А. Головка).

Якщо пряма мова стоїть у середині слів автора, то після першої її частини ставиться двокрапка, а після прямої мови перед другою частиною слів автора – кома; тире; кома, знак питання, знак оклику, три крапки і тире: *Хотів іще [панотець] сказати: «Ти робиш навмисне дідові шкоду?» – але ці слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти* (Л. Мартович); *І звелів одвітовати по запорозьки: «Козак з лугу», або запорожці здоровкались мов хиже птаство на степу* (П. Куліш)⁹¹.

У художніх текстах можемо спостерігати авторську пунктуацію при оформленні прямої мови. Якщо всередині прямої мови слова автора розпадаються на дві частини, одна з яких має стосунок до першої частини, а друга – наступної, то перед другою частиною ставлять двокрапку й тире при прямій мові. Перше слово прямої мови пишуть з великої літери. Наприклад: *«Писанка ще мало досліджена, – говорить учений і додає: – Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери»* (В. Скуратівський).

Якщо трапляється цитата, яка супроводжується словами автора, то ставлять двокрапку, як при прямій мові. Наприклад: *«Звертаючись до рідного народу, Рильський писав: «Сіяючи у темряві негоди неугасимим вогняним стовпом, мені ти грієш серце, мій народе»* (Ю. Мартич).

Коли цитата подається у формі вірша, то в лапки вона не береться, і перед нею ставлять двокрапку. Наприклад: *Іван Франко мав повне право устами свого Мойсея сказати українському народові:*

Я ж весь вік свій, весь тобі дав

⁹¹ Олійник О. Б., Шинкарук В. Д., Гребницький Г. М. Граматика української мови. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – С. 445-446.

*У незламнім завзяттю, –
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю (В. Яременко).*

2.1.5. Двокрапка в контексті індивідуально-авторської пунктуації

Термін «авторська пунктуація» в мовознавчій науці розглядають по-різному: вузько і широко. У вузькому розумінні – це вживання індивідуально-авторських розділових знаків у художніх творах. Широке тлумачення цього терміна представлено в працях Н. Валгіної, яка авторськими знаками вважає також нормативно-варіативні знаки, оскільки право автора вжити в тексті один із пунктуаційних варіантів⁹².

Як відомо, поява індивідуально-авторських знаків пунктуації свідчить про те, що певний уривок твору потрібно читати дуже уважно, оскільки такий розділовий знак може виділяти змістове наповнення, яке є важливим для автора. Один із прийомів є повторення одного і того ж розділового знаку. Будь-яке мовлення супроводжується паузами, інтонацією, що передають емоційно-вольовий стан автора, його ставлення до сказаного. Для того щоб передати це на письмі, автор використовує розділові знаки так, щоб донести до читача свої власні прагнення.

Окремі авторські пунктограми можуть мати поряд з основним значенням допоміжне, наповнене певним стилістичним значенням. Індивідуальність у застосуванні розділових знаків полягає в посиленні традицій і правил використання в значенні додаткових засобів передачі думок та почуттів у письмовому тексті. Вона несе в собі експресивність та допомагає письменнику і поету в творенні художньої виразності для підвищення гнучкості і розвитку пунктуаційної системи мови.

Широкою ареною для використання індивідуально-авторської пунктуації є художній стиль. Систематичність у позиціях певних пунктограм свідчить про

⁹² Валгіна Н. С. Трудные вопросы пунктуации. – Москва, 1983. – 176 с.

індивідуальний літературний прийом, який служить для автора засобом передачі особливого стану ліричного героя. У літературі розділові знаки виступають додатковими засобами виразності, передачі почуттів, думок в тексті. Індивідуальна пунктуація має стилістичне значення і допомагає поету і письменнику в створенні художньої виразності, допомагає точніше виражати думки і природнішу мову.

Помирча С. зазначає, що авторська пунктуація – це індивідуальність письменника та поета, хід його думок, та емоційна насиченість. Усі письменники виробляють власний стиль, який визначається в застосуванні літературних прийомів і засобів виразності, і до нього ж належить і використання розділових знаків. Індивідуальність пунктуації виконує акцентно-видільну та експресивно-емоційну функції у літературі. Тому потрібно орієнтуватися в індивідуальному використанні розділових знаків, оскільки нерідко пунктуація стає засобом виразності⁹³.

До прикладу, Тарас Шевченко відображає у своїх творах особливий стиль письма, в основу якого покладено індивідуальність та різноманітність у використанні розділових знаків. У творах письменника це виражено заміною коми та двох крапок при поясненні таким знаком як тире або коми та тире.

Щодо двокрапки, то в тексті автор робить підміну на користь тире. У випадку між частинами складного безсполучникового речення для розкриття змісту першої або другої частини, що вказує на причину. Приклад: *Не так тії вороги, / Як добрії люди – / І окрадуть жалкуючи, / Плачучи осудять, / І попросять тебе в хату* [Не тії то вороги, с. 396]; *А уночі розхристана / І простоволоса / Селом ходить – то співає, то страшно голосить* [Сова, с. 184].

У текстах збірок Лесі Українки двокрапка належить до менш уживаних знаків у поезії. Вона використана здебільшого у простих і складних реченнях, або після слів автора перед прямою мовою наприклад, діалог ліричної героїні та

⁹³ Помирча С. Індивідуально-авторська пунктуація як засіб формування синтаксичної компетенції у майбутніх учителів початкової школи / С. Помирча, Т. Бельська // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. – 2016. – Вип. 3. – С. 155–162.

зірок: „*І шукаю вгорі / Я тієї зорі: / „Ох, зійди, моя зірко лагідна!” / Але зорі мені / Шлють проміння сумні: / «Не шукай її, дівчино бідна!»*»[53, с. 89].

Також двокрапку використано після узагальнювального слова перед однорідними членами речення: *Я все покидаю: садочки рясні, / І темні діброви, і ниви ясні, / З собою несучи лиш рідні пісні* [53, с. 89]. *Усе одбивається в пісні, як в морі: / Рожевая зоря, й червона кров, / І темна ненависть, і ясна любов, / І племіння пожегари, і місяць, і зорі* [53, с. 128]. Використовується двокрапка й між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої загалом або одного з її членів, а також указує на причину того, про що йдеться у першій частині наприклад: *Горе тому, в чие серце ті сльози огнисті кануть: / Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом, / В серці в його запалає той племіння страшенний, жерущий, / Що у тім погляді жевріє, – і безнадійність, / Тяжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння*[53, с. 84]. *Згадай, як ми співом стрівали світання: / Мінилася ясна зоря, мов рубін, / Шарілося море від сонця вітання, / По той бік затоки лунав тихий дзвін*[53, с. 164].

У поезіях П. Тичини використано двокрапку замість слів автора для моделювання авторської паузи на початку відповідного рядка: *По хліб шла дитина – трояндно! /: тікайте! стріляють, ідуть. / Розкинуло ручки – трояндно / Ні бога, ні чорта – на бурю! /: гей, стійте! Знайдем і в церквах. / Знялось гайвороння – на бурю...*(П. Тичина).

Інколи пауза, зафіксована двокрапкою, моделює у свідомості мовця предикативну частину неповного двоскладного речення, функціонально еквівалентну словам автора: *Сліні: де ж те неба – я не бачу? / Глухі: мені здається, правду я б почув! / Каліки: плачу, / Од болю кричу!* (П. Тичина)

Пауза двокрапки П. Тичина використовує й для відмежування стану закоханості ліричного героя від звичних явищ об'єктивної реальності: *Випив доброго вина / Залізний день. / Розцвітайте, луги! – / : я йду – день – / Пасітесь, отари! – / : до своєї любої – день – / Колісково, колоски! – / : удень. / Випив доброго вина / Залізний день* (П. Тичина).

Окремої уваги потребують конотації пауз, зафіксованих двокрапкою. Відомо, що пауза двокрапки навіть у давній мові вживалася в «пояснювально-роз'яснювальній функції»⁹⁴, відокремлюючи слова й відрізки тексту один від одного. Зумовлюючи інтонацію переліку чи супроводжуючи роз'яснення на причиново-наслідковій основі, зокрема й при прямій мові, такі паузи, здавалось би, позбавлені будь-якої можливості породжувати конотації. Однак у період розвитку поетичної мови на початку ХХ ст. митці різних напрямків і стилів у своєму нестримному бажанні здолати стереотипи попередньої культурної мовної традиції застосовували епатажні художньо-естетичні прийоми моделювання конотацій цим знаком особливої паузи як показник власного світобачення⁹⁵.

2.1.6. Двокрапка в текстах різних стилів мовлення

Основні правила пунктуації мають нормативний характер, вони стійкі й однакові для всіх стилів. Але тексти різних стилів характеризуються особливостями синтаксичної побудови.

Синтаксис наукової мови характеризується чіткістю, послідовним зв'язком речень, їхньою завершеністю і повнотою. Пунктуація є стандартною, та структурно обов'язковою. Часто вживається цитування, відсутні експресивні елементи синтаксису. Іноді, найчастіше в діловому та науковому стилях, перед однорідними членами ставлять двокрапку навіть тоді, коли в реченні нема узагальнювального слова (роль узагальнювального слова відіграє тут дієслово). Наприклад: *Показовим у цьому плані є явище творення дієіменників, що не мотивовані дієсловами і ніби компенсують відсутність композитів-дієслів. Складником таких слів є віддієслівний іменник-назва абстрактної дії:*

⁹⁴ 6. Бурячок А. А. Двокрапка // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000 – С. 122.

⁹⁵ Українець Л. Конотація пунктуаційних знаків в українській поетичній мові ХХ ст. // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 41. – С. 74.

алмазобетонорізання, автовивіз, масажонавчання, паркетшлифування (Н. Клименко) – двокрапка використовується після узагальнюваного словосполучення: віддієслівний іменник-назва.

Структура офіційно-ділових текстів більш стандартизована. У цих текстах немає прямої мови, порівняльних зворотів, емоційно забарвлених синтаксичних побудов, еліптичних речень тощо, тому пунктуація ще простіша. Щоб легше сприймати зміст в текстах офіційно-ділового стилю однорідні члени речення виділяють у пункти й підпункти, тобто використовують рубрикацію тексту, наприклад: 1) *Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються в разі: закінчення строку призначення; досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; порушення суддею присяги...*– двокрапку використано щоб попередити читача про перелік; 2) *Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми. (Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII) – двокрапка ставиться після першої частини, при однорідних членах речення з узагальнювальним словом такі вміння, а друга частина розкриває конкретний зміст.*

3) *Щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці надається:*

1) *окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, - тривалістю до 35 календарних днів за Списком виробництв, робіт, професій і посад, затверджуваним Кабінетом Міністрів України;*

2) *працівникам з ненормованим робочим днем - тривалістю до 7 календарних днів згідно із списками посад, робіт та професій, визначених колективним*

договором, угодою. (Про відпустки, Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР) – двокрапку використано при рубрикації.

Іноді, найчастіше в діловому та науковому стилях, перед однорідними членами ставлять двокрапку навіть тоді, коли в реченні нема узагальнювального слова. Така двокрапка не обов'язкова⁹⁶. *На пароплав, що пливе по річці, діють: сила тяжіння, виштовхувальна сила води, сила тяги гвинтів, сила опору води.*

Пунктуація публіцистичних текстів виконує складні й різноманітні функції. Широко використовуються розділові знаки, за допомогою яких передають різноманітні відтінки смислу, можливі авторські знаки. Це розширює практику використання розділових знаків. Наприклад: *Але є й інше запитання: чи матиме бажання електорат відстоювати свій голос, якщо відчує фальсифікацію?* (І. Гамрищак) – ставимо двокрапку, бо друга частина становить собою запитання. *Коли видавався і справді тихий день, то селяни примічали: «Це – до врожаю ранніх хлібів»* [«Українців чекають дощі та похолодання: прогноз погоди на тиждень»] – двокрапку використано у прямій мові.

У художньому стилі дедалі частіше фіксують випадки використання тире на підміну двокрапки, для більшого інтонаційного виділення другої частини складного речення: *Я знаю – перекують на рала мечі* (Є. Плужник).

Тире може підсилювати значення несподіваності дії. Наприклад: *Заглянув я в твою душу, до серденька притулився. Бачу – вишні розцвітають. Чую – тихий спів полився* (П. Тичина).

Бувають варіанти, коли двокрапка і тире можуть вживатись паралельно. Якщо в першій частині наявне слово, яке своїм значенням попереджує про виклад якогось факту, то допускають подвійну пунктуацію. Наприклад: *Звичайно, з роками я дізнався: лікарський біль втрати трохи не такий, як*

⁹⁶ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

інших людей (Ю. Мушкетик); З цього я дізнався – єдиною сторонньою людиною, в руках якої побували папери Галлерта, були ви (Р. Самбук).

Часто автори замінюють двокрапку на тире, щоб логічно виділити або протиставити частини безсполучникового речення, вказати на причину, яка зумовлює дію першої частини, тощо. Наприклад: *Мало прожити життя – треба життя розуміть* (Є. Плужник); *Поети! Вчіть планету доброти – вона давно вже миру й ласки прагне* (І. Драч); *Чомусь пам'ятаю – вночі ревли бегемоти* (Л. Костенко).

Тому у сучасній пунктуаційній практиці значно розширюються функціональні можливості розділового знака тире, а особливо це стосується мови художньої літератури.

2.1.7. Двокрапка в назвах

У багатьох випадках двокрапку у назвах використовують для уточнення теми. Використання двокрапки в назвах стосується переважно наукового («Україна – Німеччина : розвиток законодавства в рамках європейського права») чи публіцистичного стилю мовлення («Редакторська справа: проблеми майстерності: зміст, форма, нюанси»), що дає підстави говорити про стилістично-функціональну зорієнтованість цієї пунктограми.

Варто зауважити, що використання двокрапки в науковому стилі меншою мірою стосується науково-популярної літератури, а виявляє більшу зорієнтованість щодо власне наукової літератури: переважно засвідчуємо це в назвах наукових монографій чи статей, натомість меншою мірою це відстежується, скажімо, в підручниковій літературі. Наприклад: 1) *Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису*. 2) *Стеценко. К Українські колядки і щедрівки: для мішаного і однорідного хору з супроводом фортепіана*. 3) *Пилипчук С. „Галицько-руські народні приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка*. 4) *Пилипчук С. Фольклористичні студії Миколи Костомарова: центральна проблематика*. 5)

Гунчик І. Між релігією і магією слова: народні молитви у сучасних славістичних дослідженнях польських учених. 6) Мацюк Г. Розвиток теорії соціолінгвістики: формування змісту поняття «мова ворожнечі» як форми дискурсивної дискримінації. 7) Гнатюк М. Українсько-німецький білінгвізм: пограниччя чи діалог ідентичностей.

У такому вигляді назва становить дихотомічну номінативну одиницю, яка певною мірою моделює зв'язки означуваного та означення-прикладки, в семантичному аспекті таку двочленність можна розглядати як первинну (загальну назву) та вторинну (часткову назву). Частина назви після двокрапки можна вважати підномінацією, яка: а) деталізує загальну, б) звужує, в) доповнює, г) модифікує тощо; її можна часто подумки можна доповнити уточнювальними сполучниками *тобто, а саме, зокрема*. З погляду синтагматики така назва членується на дві синтагми.

2.2. Характеристика двокрапки як елемента знакових систем

Двокрапка, крім пунктуаційного навантаження, може використовуватися як діакритичний знак, з останнім пов'язуємо нарядковий або підрядковий знак при букві, що вказує на вимову, яка відрізняється від вимови звука, позначеного цією ж буквою без знака. Діакритичні знаки – додаткові знаки, що служать для позначення різних звуків [у транскрипції] і їх відтінків, зображуваних однією й тією самою буквою⁹⁷.

Найдавнішим діакритичним знаком, ймовірно, була двокрапка і використовувалась у грецькій мові на позначення довготи та короткості. Сьогодні двокрапку використовують у **фонетичній транскрипції** на позначення довготи звука.

1. Якщо збігаються однакові приголосні:

а) префікса й кореня: [в' і д':а т и^е], [в' і д':і л], [з: а д у], [б е^и з:в у ч н и й], [о б: и т и^е], [р о з:б р о й і т и^е];

б) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: [в' і й с' к: о м а т] (військовий комісаріат), [м' і с' к: о м] (міський комітет).

в) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: осінь – [о^у с' і н': і й], туман — [т у м а н:и й]; [б а ш т а н:и^е к], [г о д і н: и^е к], [п и^е с' м е н: и^е к].

2. Якщо збігається буква с основи дієслова минулого часу і постфікса -ся: [в і н' і с':а], [п а с': а], [р о з п' і с': а], [т р а с': а].

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

а) у наголошених суфіксах -анн-(ий) (-янн-(ий), -енн-(ий)) прикметників: [н е^и ў б л а г а н: и й], [н е^и д о т о р к а н: и й], [н е^и з д о л а н: и й], [н е з р' і ў н' а н: и й], [н е^и с к а з а н: и й];

б) у суфіксах -енн-(ий), -янн-(ий) прикметників старослов'янського походження: [б л а г о с л о в е н: и й], [б л а ж е н: и й], [м е р з е н: и й], [о г н е н: и й], [о к а й а н: и й], а також у прикметникові [б о ж е с т в е^и н:и й]; дві букви н

⁹⁷ Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 294.

зберігається в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: [ч у^е с л é н': і с т'], [ч у^е с л é н: о] тощо⁹⁸.

4. Приголосні *д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч* подовжуються, коли вони вжиті після голосного:

а) перед *я, ю, і, є* в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового множини): [ж у т':á], *життю́, (у) житті́*; [с т о р' і ч': а], *сторі́ччю, (у) сторі́ччі*; а також у похідних словах: *життя́ – життє́вий (і життьові́й), життє́пис та інші*;

б) перед *я, ю, і, е* в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком родового множини на *-ей*): [с т а т': а], *статті́, статтє́ю* (але в родовому множини — *статє́й*);

в) перед *ю* в орудному відмінку іменників жіночого роду однини третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *вісь* — [в' і с': у], *міць* — [м' і ц': у], *сіть* — [с' і л': у];

г) перед *я, ю* в прислівниках [с п р о с ó н': а], [п о н' і д в' і к о н': у]⁹⁹.

Двокрапку ставлять над буквою, таке явище має назву – **умляут**. В українській мові це *ї* (на позначення **йотування і**). Вживають літеру *ї* на початку, всередині та в кінці слів: *їжа, їжак, їздець, їздити, їсти, їх, їхати, героїзм, країна, мої, наївний, твої, руїна*. Проаналізувавши СУМ-11¹⁰⁰, виявляємо слова з літерою *ї* на початку слова у кількості – 50 одиниць. В інтерпозиції слова в українській мові літера *Ї* використовується після м'якого знака та після апострофа: *Ана́нїн, Ві́нї, в'їзд, з'їзд, об'їхати, під'їзд, Заха́р'їн*.

⁹⁸ Український правопис. – 2019. – с. 23 – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

⁹⁹ Там само. – с. 24-25 – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

¹⁰⁰ Словник української мови: у 11 т. Т. 4. І-М /АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 58-61.

В іншомовних словах *і* вживається після букви, що позначає голосний: архаїчний, егоїзм, еліпсоїд, мозаїка, прозаїк, целулоїд¹⁰¹.

Також двокрапку використовують у **математиці**. Німецький математик Лейбніц віддавав перевагу двокрапці (:). Цей символ він використав у 1684 році в своїй праці *Acta eruditorum*, на позначення операції ділення. Ще у 1633 році цей знак був використаний англійцем Джонсоном в одній книзі, як знак дробу. Німецький математик Йоханн Ран ввів для позначення ділення обелюс (\div). В іншому значенні двокрапка відокремлює знак відображення та його область визначення і безліч значень. Запис $f: A \rightarrow B$ означає, що функція f відображає A на B .

Також символи (:) і (\div) можуть використовуватись для позначення діапазону. Наприклад, « $10 \div 15$ » може позначати діапазон $[10, 15]$, тобто від 10 до 15 включно.

Як діакритичний знак двокрапку використовують і в програмуванні. Наприклад у мові C та C++ є особливий вид ідентифікатора – мітка, який вказує адресу місця переходу. Він завжди закінчується символом двокрапка – «:». На прикладі обчислення модуля числа можна використати оператор безумовного переходу.

```
if (x>=0) goto m1
x=-x;
m1 :
```

Особливим видом структур є бітові поля, розмір яких задається в бітах після символу двокрапки. Наприклад: *unsigned symbol : 8;*

У мові програмування Pascal, символ := (двокрапка й дорівнює без пробілу між ними) називають оператором присвоєння. Ось так виглядає рядок з командою:

```
s:=a+b (« змінній s присвоєно значення a+b »)
```

¹⁰¹ В російській та білоруській мові (ě – йотування е). У германській, фінській, словацькій та тюркській мовах умляут використовують на позначення асиміляції голосних (ä, ö, ü). У грецькій та романських мовах використовують трему: ě, ĩ, ŷ, для роздільного прочитання.

В універсальній десятковій класифікації (УДК) (міжнародна класифікація для всіх галузей знань) також використовують двокрапку. Класифікація створена як інструмент для систематизування і пошуку, індексації та організації світової бібліографії. Така система класифікації відобразатиме всі можливі види опублікованої інформації будь-якою мовою, у будь-якій точці світу та у будь-який час.

УДК використовують для організації бібліотечних фондів і каталогів; бібліографії, бібліографічних баз даних, а також для пошуку і перегляду документів. Індекс класифікації складається з арабських цифр і знаків пунктуації.

З великого набору знаків (символів), призначення яких фіксувати відношення між поняттями і утворювати правильний пошуковий образ – розглянемо знак відношення, виражений двокрапкою. Він об'єднує індекси двох понять, які є взаємопов'язаними за суттю. Таким чином, утворюється новий індекс з іншим вужчим значенням, яке не має спільності зі значенням кожного з елементів. Наприклад:

- 330.34:502.17 *Економічний розвиток – Захист навколишнього середовища загалом (Економіко-екологічні аспекти сталого розвитку);*
- 911.9:712.2](477.5) *Прикладна (практична) географія – Планування ландшафту загалом (Регіональне ландшафтне планування: теорія, методологія, практика).*
- 621.74:669.2/.8 *Лиття кольорових металів якому:*

621.74 *Лиття* 669.2/.8 *Металургія кольорових металів*

Двокрапка – це інструмент, який вказує на зв'язок у загальному, але не визначає його тип і послідовність.

Подвійною двокрапкою позначається знак подвійного відношення, який використовують щоб закріпити певний порядок двох або більше компонентів у складеному індексі.

- 341.215.2.:796.032 *Міжнародний олімпійський комітет*
341.215.2 *Міжнародні союзи. Неурядові міжнародні організації.*

796.032 Олімпійський рух. Олімпійські ідеї

Отже, двокрапка використовується на позначення відношення, щоб об'єднувати поняття взаємопов'язані за суттю.

Одним з частих випадків є використання двокрапки в **інтернет-спілкуванні**. Одна з перших спроб використання типографічних конструкцій для вираження емоцій була зроблена ще у 1881 році редакцією американського гумористичного журналу «Puck». У 1953 році смайлики з'являються на шпальтах газети «Нью-Йорк Геральд Трибюн», у рекламі художнього фільму «Lili». Масштабна експансія смайликів у друкованому тексті почалася з виникненням Інтернету. За короткий проміжок часу інтернет-спільнота успішно адаптувала символи через їхню простоту та легкість написання. Смайлики увійшли до графічно-стилістичного атрибуту інтернетного етикету (так званого нетикету)¹⁰².

Графічний символ, який використовується для вираження емоцій має такі назви: смайл, емотикон або емограма. Емотикон – англійською мовою “emoticon = emotion icon” – емоційна іконка. У просторіччі використовують назви: «смайли», «смайлики» (англійською «smile» – посмішка :-)). Смайли відтворюють настрій повідомлення, інколи зменшують саркастичність висловлювання або додають йому естетичного забарвлення.

Наступний етап розвитку смайла припадає на початок 80-х років минулого століття, коли співробітник Carnegie Mellon University Скот Фалман придумав позначення :-)) та :-(. Свого часу він займався проблемами штучного інтелекту та першими комп'ютерними мережами, які функціонували в США з 1982 р. Ці мережі були лише в освітніх та у військових закладах. Тож створена

¹⁰² Культура віртуального спілкування: метод.-бібліогр. матеріали / [уклад.: Є. Кулик, О. Бартош ; ред.: В. Кучерява, С. Чачко ; консультант Т. Якушко] ; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». – К., 2010. – С. 6.

в одному з американських університетів “дошка” була прототипом сучасних інтернет-форумів, де обговорювалися найрізноманітніші суспільні проблеми¹⁰³.

Смайлики у складі яких є двокрапка можна умовно поділити за частотою вживання на три групи.

1. До найчастіш вживаних належать смайли, що позначають емоції та стани людини.

- Емоції та почуття передають за допомогою:

:-) ‘веселий’ :- (‘сумний’ :-| ‘серйозний’ :-> ‘саркастичний’

:-* ‘цілувати’ :^ ‘щасливий’ :^(‘сумний’, ‘зажурений’

8:(‘заяканий’ :-/ ‘розчарування’ :-[‘незадоволення’

- Характеристики зовнішності, одягу:

::-) ‘в окулярах’ :-7 ‘крива посмішка’ :-} ‘бородатий’

{:-) ‘у перуці’ :-} ‘нафарбовані губи’ :-)X ‘із краваткою-метеликом’

:-f) ‘вусатий’ ‘<’) ‘кирпатий’ :n ‘широкий ніс’ :-# ‘вставна щелепа’

?:-) ‘красунчик’ :~~) ‘шмаркатий’ ~~-:(‘спітнілий’

- Риси характеру:

:-S ‘непослідовний’ <:-I ‘тупий’ :-] ‘дурень’ :-C ‘ледар’

- Зі значенням дії:

:-v ‘говорити’ :-\$ ‘не могли говорити’ :-D ‘голосно сміятися’

:- ‘плювати’ :-P ‘показувати язика’ :-9 ‘облизувати губи’

:-@ ‘кричати’ :-Q ‘курити’ :-? ‘курити люльку’ :-X ‘мовчати’

- Фізичний стан:

/:* ‘п’яний’ := ‘з похмілля’

2. До другої групи смайлів належать знаки, що позначають соціальні, професійні та інші ознаки людини.

- Рід занять та професій передають за допомогою:

<:o) ‘клоун’ (:-| ‘солдат’ Q:-) ‘лікар-лор’ E:-) ‘радіооператор’

¹⁰³ Ковальчук Н. П. Смайлерики як візуально-сміслові конструкції культури віртуального спілкування [Текст] / Наукові записки. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2011. – Вип. 21. – С. 52.

+:-) 'священик' :--('панк'

- Персонажі літератури та кіно:

*<:-) 'Санта-Клаус' K:-) 'Карлсон'):-) 'фея' >:-) 'диявол'

:-['вампір' :-: 'мутант' [:-] 'робот'

- Національності та релігійні переконання:

@:-) 'мусульманин'

- Соціальні ознаки:

8:-) 'маленька дівчинка' :-)-8 'доросла дівчина'

3. До третьої групи належать графічні знаки, що трапляються рідко. Такі смайли мають назву: «ідіоматичні вирази».

:-| 'усього найкращого' :-& 'прикусити язика'

:-)~ 'слина котиться' :'-) 'сміх крізь сльози' :-X 'рот на замку'

Отже, двокрапка – одна з найважливіших складових смайлика. Цей знак позначає у інтернет комунікації частину обличчя – очі. Її використовують і у смайлах на позначення емоцій та станів людини, і у формах на позначення соціальних чи професійних ознак людини, і в ідіоматичних емотиконах.

ВИСНОВКИ

Характеристика двокрапки в українській мові дозволяє зробити наступні висновки. Щодо функціонування двокрапки в **діахронічному** аспекті засвідчуємо наступне:

1. Аналіз літератури із історії правопису в частині пунктуації вказує на те, що двокрапка є одним з найдавніших розділових знаків, який використовувався у значенні крапки. Почала використовуватись досить спонтанно як і решта розділових знаків. Про це свідчать дослідження з історії пунктуації.

Двокрапкою й іншими розділовими знаками як інтерпозиційними почали активно послуговуватись, починаючи з 18 століття, зокрема Климентій Зіновійв.

Щодо самого терміна, то його становлення припадає, як і всієї пунктуаційної системи, на початок 20 ст. У цей час у граматиці В. Сімовича – це «двоточка». Іван Огієнко наводить варіант «двікрапка» і «двоточка».

2. Пунктуаційні правила, пов'язані з використанням двокрапки, включено в частину пунктуації видання харківського правопису (правопис Глоскевича, правопис Скрипника) ухваленого 1927 року, затвердженого 1928.

Уточнення двокрапки у правилах відбувались у кожній наступній редакції правопису. У правописі 1933 року. У правописі 1945 року з'явився розділ «Розділові знаки при прямій мові». У правописі 1960, 1990 років. Найповнішим варіантом пунктуаційних правил став правопис 2019 року.

В синхронічному аспекті варто зробити такі висновки.

На сьогодні правопис цього розділового знака передбачає його використання в різних стилях мовлення і окреслюється небагатьма позиціями правил, більшість з яких є чітко окресленими і не передбачають уживання варіантного розділового знака натомість двокрапки.

1. Двокрапку використовуємо **в простому реченні** при узагальнюваних словах: *Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осику, і ліщину, і червону горобину (М. Стельмах).*

У поодиноких випадках використання двокрапки у простому реченні можливе і за відсутності узагальнювального слова, для попередження переліку. Наприклад: *У нашому ставку водяться: **короп, карась, щука, окунь, плотва.***

2. Більшою мірою вживаємо двокрапку у складному реченні. У **безсполучниковому** реченні для вияву причинових, пояснювальних, з'ясувальних, уточнювальних відношень. Наприклад: *І досі **сниться**: вийшла з хати Веселя, сміючись, мати (Т. Шевченко); Ще **пам'ятаю**: на воді дрижачі іскри ранок сіє (Б.-І. Антонич).*

Безсполучникові речення складної закритої структури своїми смисловими відношеннями можуть тяжіти до складнопідрядних речень. Частина речень можуть вказувати на причину перебігу дії, на наслідок перебігу дії, на уточнення характерних ознак виконавця дії або носія, на уточнення думки. Наприклад речення з наслідком перебігу дії першої частини, у другій частині мена поставити слово тому: *Віхола розпочалася з самісінького ранку: **вийти з хати просто неможливо** (О.Кобилянська).*

Зрідка можемо спостерігати у **складнопідрядному реченні**. Наприклад: *Сірко боявся одного: аби турки зі злості не запалили Січ (Ю. Мушкетик).* – перша частина містить особливе інтонаційне попередження про роз'яснювальний характер наступної частини.

Можливе і неединичне використання двокрапки у багатокомпонентних реченнях з періодом.

3. Використовується двокрапка і в конструкціях із прямою мовою у відповідних моделях: *Ромашка? – **Здрастуй!** І вона тихо: **здрастуй.** І звучить земля, Як орган (П. Тичина). Минаючи убогі села понаддніпрянські невеселі, я думав: «Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі?» (Т. Шевченко). Писанка ще мало досліджена, - говорить учений і додає: - **Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери» (В. Скуратівський).***

4. Двокрапкою також послуговуються в **рубрикаціях**, що дає підстави говорити про стилістичну зорієнтованість цього знака в офіційно-діловому чи науковому стилях мовлення. До прикладу в офіційно-діловому стилі:

1. Завданнями цього Закону є:

- 1) захист державного статусу української мови;
- 2) утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні;
- 3) забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки; (Закон України. Про забезпечення української мови як державної).

5. Двокрапки **в назвах** використовують для уточнення теми і виділення тих пунктів, на які буде детально звернено увагу, наприклад:

Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису.

Щодо використання двокрапки як діакритичного знака варто вказати на такі позиції (щоправда, в окремих випадках використання двокрапки як діакритичного розділового знака носить умовно-діакритичний характер):

1. В українській мові (*і* — на позначення йотування *і*). Вживають літеру *і* на початку, всередині та в кінці слів: *їсти, поїзд, свої, Україна*.

2. Двокрапка після приголосного у транскрипції означає довготу звука: [ч и т а н': а]. Подвоєння букв на позначення приголосних відбувається на морфемному рівні. Якщо збігаються однакові приголосні на межі префіксів і коренів, основ і суфіксів, основ і постфіксів тощо.

3. У термінологічних системах (математиці) використовують двокрапку або знак обелюс для операції ділення. Також використовують для позначення діапазону: « $10 \div 15$ » може позначати діапазон [10, 15], тобто від 10 до 15 включно.

4. Невербальних знаках спілкування (у смайлах). До першої групи належать емотикони:

- що передають емоції та почуття: *:-)* 'веселий';
- характеризують зовнішність, чи вказують на одяг чи аксесуари: *{:-)* 'у перуці'
- означають дію: *:-v* 'говорити'
- вказують на фізичний стан: */:** 'п'яний'

До другої групи смайлів належать знаки, що позначають соціальні, професійні та інші ознаки людини: *Q:-)* 'лікар-лор'

Вказують на персонажів літератури та кіно: *K:-)* 'Карлсон'

Отже, двокрапка в українській літературній мові засвідчена великою кількістю засобів вираження та посідає чільне місце серед інших розділових та діакритичних мовних знаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: учеб. Пособие. – М: Высш. шк., 1990. – 168 с.
2. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олександр Авраменко. – К. : Грамота, 2017. – 160 с. : іл. ISBN 978-966-349-616-0.
3. Бандура О. М. Художні функції поетичної пунктуації // Українська мова та література. – № 46 (62). – 1997. – 12 с.
4. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: синтаксис. Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 368 с.
6. Булаховський, Л. А. Українська пунктуація: (розділові знаки) : посіб. для філол. ф-тів ун-тів – Київ. ; Львів : Рад. шк., 1947. – 72 с.
7. Бурячок А. А. Двокрапка // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000 – С. 122.
8. Бурячок А. А. Що змінилося в українському правописі? / А. Бандура. – К.: Наукова думка, 1994. – 47 с.
9. Бутрин Л. В. Українська мова. Конспекти уроків : 5 клас : I семестр : (до підр. Глазової) посібник для вчителя / вид. Навчальна книга – Богдан – 160 с.
10. Бутрин Л. В. Українська мова. Українська мова. конспекти уроків : 6 клас / вид. Навчальна книга – Богдан – 200 с.
11. Валгина Н. С. Трудные вопросы пунктуации. – М., 1983. – 156 с.
12. Ващенко В. С. Граматика Мелетія Смотрицького. – Українська мова в школі, 1957 р., № 3, 158 с.
13. Вихованець, І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – Київ: Пульсари, 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови).

14. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – Харків: Вид-во «Ранок», 2017. – 240 с.
15. Гуйванюк Н. В. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації // Слово – Речення – Текст : Вибрані праці. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. – 492 с.
16. Гуйванюк Н. Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 6 : Збірник пам'яті Кирила Галаса. – 305 с.
17. Жовтобрюх, М. А. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] – Київ : Рад. шк., 1965. Ч. 1 : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. – Вид. 3-тє. – 422 с.
18. Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний – К. : Генеза, 2017. – 272 с.
19. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 839 с.
20. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – 662 с.
21. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 138 с.
22. Зелинский В. Указатель (систематический и алфавитный) при расстановке знаков препинания. – М., 1892. – 402 с.
23. Історія українського правопису: 16-20 століття. Хрестоматія. – К.: Наук. думка, 2004. – 584 с.
24. Ковальчук Н. П. Смайлики як візуально-сміслові конструкції культури віртуального спілкування [Текст] // Наукові записки. – Острого : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2011. – Вип. 21. – С. 50-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_8
25. Кочан І. М. Історія української пунктуації. – Studia Ukrainica Posnaniensia, 2019. – С. 143-152– Режим доступу: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/17609/17320>

26. Культура віртуального спілкування [Електронний ресурс] : метод.-бібліогр. матеріали / [уклад. : Є. Кулик, О. Бартош ; ред. : В. Кучерява, С. Чачко ; консультант Т. Якушко] ; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». – К., 2010. – Режим доступу: http://www.4uth.gov.ua/library_science/methodical/netiquette.doc.

27. Мацько О. М. Лінгвокультурологічний аналіз поетичного тексту «Хустина» Тараса Шевченка // Філологічні науки : синхронічний та діахронічний аспекти : зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка, Херсон. держ. ун-т ; редкол. : Л.М. Горболіс (голов. ред.) та ін. – Суми, 2010. – Вип. 2. – С. 122-135. – Бібліогр.: с. 134.

28. Мозгова Н. І. Синтаксичні принципи правопису та його реалізація під час оформлення професійних документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:[http://www.donduet.edu.ua/docs/vestnik/2006/Vest_gum_2\(30\)_2006/SPM/mozgova.doc](http://www.donduet.edu.ua/docs/vestnik/2006/Vest_gum_2(30)_2006/SPM/mozgova.doc).

29. Найголовніші правила українського правопису. – К., 1921. – 24 с.

30. Наумович А. Н. Современная русская пунктуация: учеб. пособие для студентов филол. фак. Вузов /А.Н. Наумович. – М.: Высш. шк.,1983. – 256 с.

31. Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm>.

32. Огієнко І. Нариси з історії української мови : Система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Видання друге. – Накладом товариства «Волинь» Вінніпег, Канада. – 1990. – 230 с. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3606/file.pdf>

33. Огієнко І. Нариси з історії української мови : Система українського правопису, Варшава 1927. – 216 с.

34. Олійник О. Б., Шинкарук В. Д. , Гребницький Г.М. Граматика української мови. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – 544 с.

35. Павловский А. П. Грамматика малороссійскаго нарзчя / – СПб., 1818. – 168 с.

36. Питання українського правопису: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 437. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text>
37. Помирча С. Індивідуально-авторська пунктуація як засіб формування синтаксичної компетенції у майбутніх учителів початкової школи / С. Помирча, Т. Бельська // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. – 2016. – Вип. 3. – С. 155–162.
38. Постанова КМУ від 19 лютого 2002 р. № 198 «Про Українську національну комісію з питань правопису».
39. Рудницький Я. Український правопис. Третє видання. – Вінніпег: Видання комітету українців Канади, 1949. – С. 53 – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/17387-rudnitskiy-ya-ukrayinskiy-pravopis/>
40. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, Граматика руської мови, Відень 1914. – 202 с.
41. Савченко І. С. Історичний шлях української пунктуаційної системи. // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. – Черкаси, 2011. – Випуск 12-13. – С. 284-291.
42. Савченко І. С. Історичні витоки української пунктуації // Київська старовина. – 2006. – № 5. – С. 58–65.
43. Савченко І. С. Принципи вживання розділових знаків в українській мові // Актуальні проблеми металінгвістики : наук. зб. – К. – Черкаси : Брама, 1999. – С. 125–127.
44. Савченко І. С. Принципи української пунктуації: традиції й нове розв'язання проблеми // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Філологія (мовознавство). – 2012. – Вип. 16. – С. 97-100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2012_16_23
45. Савченко І. С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми

граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – С. 152-155. –
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2012_9_45

46. Сегін Л. В. Українська пунктуація: хрестоматія. Слов'янськ, 2011. – 500 с.
47. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2,– Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
48. Словник української мови: у 11 т. Т. 4. І-М /АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 840.
49. Соболь Л. І. Актуалізація проблеми становлення системи пунктуаційних знаків : походження, статус, функції // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 7. – С. 121-129.
50. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — С. 71-78; С. 595-598.
51. Терлак З. М. Пунктуаційний словник-довідник. – Львів: Світ, 2018. – 396 с.
52. Українець Л. Конотація пунктуаційних знаків в українській поетичній мові ХХ ст. // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 41. – С. 68-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2011_41_11
53. Українка Леся. Зібр. творів: у 12 т. / Леся Українка. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1975. – 446 с.
54. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тарасенко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
55. Український правопис / НАН Ураїни, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2003. – 240 с.
56. Український правопис. – 2019. – 282 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

57. Український правопис. – 2-е вид. – К. : В-во АН УРСР, 1960. – 272 с.
58. Український правопис. – К. : Укр. держ. в-во, 1946. – 179 с.
59. Український правопис. – Х. – К. : Радянська школа, 1934. – 95 с.
60. Український правопис: 1-е вид. – Х. : Держвидав України, 1929. – 103 с.
61. Шапиро А. Б. Современный язык: Пунктуация / А. Б. Шапиро. – М., 1966. – 267 с.
62. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
63. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови. – К.: Освіта, 2012. – 270 с. / Електронний доступ: <https://ushchuk.files.wordpress.com/2013/09/d196.pdf>.
64. Яновський Ю. І. Чотири шаблі [Електронна копія] : оповідання, есеї, романи — 2013 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015). С. 35.